

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

Факультет бізнес-технологій та економіки

(повне найменування інституту, факультету)

Економіка та митна справа

(повне найменування кафедри)

Пояснювальна записка
до дипломного проекту (роботи)

магістр

(ступінь вищої освіти)

на тему: Соціальні виміри глобального економічного розвитку

Виконав: студент(ка) II курсу,
групи БТЕз-1914м

Спеціальності 292 Міжнародні економічні
відносини

(код і найменування спеціальності)

Освітня програма (спеціалізація)
Міжнародний бізнес

Шебанов Р.С.

(прізвище та ініціали)

Керівник Васильєва О.О.

(прізвище та ініціали)

Рецензент Цвілий С.М.

(прізвище та ініціали)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»
(повне найменування закладу вищої освіти)

Факультет Бізнес-технологій та економіки
Кафедра Економіка та митна справа
Ступінь вищої освіти магістр
Спеціальність 292 Міжнародні економічні відносини
(код і найменування)
Освітня програма (спеціалізація) Міжнародний бізнес
(назва освітньої програми (спеціалізації))

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

Соколов А.В.

«14» жовтня 2025 року

З А В Д А Н Н Я
НА ДИПЛОМНИЙ ПРОЄКТ (РОБОТУ) СТУДЕНТА(КИ)

Шебанов Роман Сергійович

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема проекту (роботи) Соціальні виміри глобального економічного розвиткукерівник проекту (роботи) Васильєва Олена Олексіївна, д.е.н., професор

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом закладу вищої освіти від «__» жовтня 2025 року № ____

2. Строк подання студентом проекту (роботи) 11.12.2025 р.

3. Вихідні дані до проекту (роботи) наукові праці українських і зарубіжних учених з питань соціального розвитку, глобалізації та сталого розвитку; аналітичні звіти міжнародних організацій (UNDP, OECD, World Bank, WHO, ILO, WEF); статистичні дані Світового банку, ООН та міжнародних баз даних; матеріали наукових періодичних видань і конференцій; результати порівняльного аналізу глобальних соціальних індикаторів; нормативно-правові документи у сфері соціальної політики та сталого розвитку.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)

1. Теоретичні засади дослідження соціальних вимірів глобального економічного розвитку2. Аналіз соціальних тенденцій та проблем глобального економічного розвитку3. Напрями вдосконалення соціальних аспектів глобального економічного розвитку

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

6. Консультанти розділів проєкту (роботи)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	прийняв виконане завдання
1	Васильєва О.О., професор кафедри ЕМС	14.10.25	05.11.25
2	Васильєва О.О., професор кафедри ЕМС	14.10.25	12.11.25
3	Васильєва О.О., професор кафедри ЕМС	05.11.25	19.11.25
Нормоконтроль	Горбань С.Ф., доцент кафедри ЕМС	28.11.25	05.12.25

7. Дата видачі завдання «14» жовтня 2025 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломного проєкту (роботи)	Строк виконання етапів проєкту (роботи)	Примітка
1	Узгодження теми, складання змісту	02.09.25-11.09.25	
2	Вивчення літературних джерел	15.09.25-23.10.25	
3	Збір матеріалу на дипломну роботу	15.09.25-05.11.25	
4	Групування та аналіз зібраного матеріалу	14.10.25-05.11.25	
5	Виконання першого розділу	14.10.25-05.11.25	
6	Виконання другого розділу	16.10.25-12.11.25	
7	Виконання третього розділу	05.11.25-19.11.25	
8	Формування висновків та рекомендацій	20.11.25-26.11.25	
9	Оформлення дипломної роботи	05.11.25-26.11.25	
10	Перевірка роботи керівником	27.11.25-30.11.25	
11	Одержання відгуку та рецензії	08.12.25	
12	Попередній захист дипломної роботи	04.12.25-08.12.25	
13	Подання роботи на кафедру	11.12.25	
14	Захист дипломної роботи	19.12.25-24.12.25	

Студент(ка)

(підпис)

Шебанов Р.С.

(прізвище та ініціали)

Керівник проєкту (роботи)

(підпис)

Васильєва О.О.

(прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Дипломна робота містить 105 с., 17 табл., 5 рис., 75 джерел.

Об'єкт дослідження – соціальні процеси у глобальній економічній системі.

Предмет дослідження – механізми, індикатори та моделі соціального розвитку й соціальної стійкості у контексті глобалізації.

Мета дослідження полягає у всебічному аналізі соціальних вимірів глобального економічного розвитку та обґрунтуванні стратегічних напрямів підвищення соціальної стійкості в умовах сучасних глобальних викликів.

Для вирішення поставлених завдань використано комплекс методів наукового пізнання: системний підхід; історико-логічний метод; порівняльний аналіз; статистичний метод; структурно-функціональний аналіз; інституційний метод; прогностичний метод.

У роботі розкрито теоретико-методологічні засади соціального розвитку, узагальнено концепції гуманітарного виміру глобалізації, подано аналіз ключових індикаторів людського розвитку; здійснено аналітичну оцінку глобальних тенденцій, визначено регіональні диспропорції, соціальні ризики та структурні виклики глобального економічного розвитку; сформульовано стратегічні напрями зменшення глобальної нерівності, модернізації соціального захисту та формування системи соціальної стійкості у контексті сталого розвитку. Практичне значення роботи полягає у можливості використання отриманих результатів для удосконалення державної політики у сферах соціального захисту, цифрової інклюзії, модернізації соціальних інститутів та підвищення рівня соціальної стійкості.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ, СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК, ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ,
НЕРІВНІСТЬ, СОЦІАЛЬНА СТІЙКІСТЬ, СТАЛИЙ РОЗВИТОК,
ЦИФРОВІЗАЦІЯ, СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ

ЗМІСТ

Завдання на дипломну роботу	2
Реферат	4
Вступ	6
1 Теоретичні засади дослідження соціальних вимірів глобального економічного розвитку	11
1.1 Сутність соціальних вимірів у глобальній економіці	11
1.2 Теоретико-методологічні підходи до аналізу соціального розвитку в умовах глобалізації	19
1.3 Соціальні індикатори глобального економічного розвитку	31
Висновки до 1 розділу	38
2 Аналіз соціальних тенденцій та проблем глобального економічного розвитку	40
2.1 Глобальна соціально-економічна нерівність та її сучасні прояви	40
2.2 Регіональні диспропорції соціального розвитку	57
2.3 Глобальні соціальні виклики	62
Висновки до 2 розділу	68
3 Напрями вдосконалення соціальних аспектів глобального економічного розвитку	70
3.1 Механізми зменшення глобальної соціальної нерівності	70
3.2 Модернізація системи соціального захисту та соціальної інфраструктури	77
3.3 Соціальна стійкість та формування системи сталого розвитку	82
Висновки до 3 розділу	94
Висновки	96
Перелік посилань	99

ВСТУП

Актуальність теми. Глобальні соціально-економічні процеси ХХІ століття супроводжуються глибокими трансформаціями, що охоплюють усі сфери суспільного життя та визначають нові виклики для сталого розвитку. Посилення взаємозалежності між країнами, стрімка цифровізація, поглиблення глобальної нерівності, зміна демографічних трендів, масштабні міграційні потоки, екологічні загрози та часті кризи (економічні, політичні, військові, епідеміологічні) суттєво впливають на соціальну структуру сучасного світу. За таких умов соціальний розвиток стає ключовим компонентом глобальної конкурентоспроможності держав та визначальною умовою їх здатності забезпечувати стабільність, інклюзивність і соціальну стійкість. Актуальність теми роботи зумовлена необхідністю комплексного аналізу соціальних вимірів глобального економічного розвитку, оскільки соціальні аспекти - нерівність, доступ до освіти та охорони здоров'я, рівень соціальної захищеності, можливості зайнятості, цифрова інклюзія, гендерна рівність - все більше визначають траєкторії економічного зростання та соціального прогресу держав. Поряд із цим поглиблюються регіональні диспропорції, значно посилюються соціальні ризики, зростає вразливість населення до економічних та екологічних шоків. Недостатність комплексних підходів до аналізу цих процесів та потреба у формуванні моделей соціальної стійкості в умовах глобальної турбулентності обумовлюють наукову й практичну значущість теми.

Проблематика соціальних вимірів глобального економічного розвитку посідає важливе місце в дослідженнях зарубіжних та вітчизняних учених. Значний внесок у формування сучасного бачення соціального розвитку зробили А. Сен, М. Нуссбаум, які обґрунтували концепцію людського розвитку та підхід «можливостей» (capabilities), у межах якого соціальний прогрес розглядається через призму розширення свобод та життєвих шансів людини. Дж. Стігліц, А. Сен та Ж.-П. Фітуссі у звітах Комісії з вимірювання економічних показників і соціального прогресу приділили увагу обмеженості традиційних

макроекономічних індикаторів та необхідності переходу до комплексних показників добробуту, що поєднують економічні, соціальні та якісні характеристики розвитку. Їхній вплив на переосмислення вимірювання соціального прогресу та перехід від суто економічних до комплексних показників добробуту є дуже значним. Вагомий доробок у дослідженні глобальних соціальних трансформацій належить У. Беку, Е. Гідденсу, М. Кастельсу, які розглядали глобалізацію як чинник формування «суспільства ризику», мережевого суспільства та нових форм соціальної нерівності, пов'язаних із доступом до інформації, знань і технологій. П. Пікетті, А. Аткинсон, Б. Міланович досліджували довгострокові тренди нерівності доходів і багатства, вказуючи на посилення розривів як між країнами, так і в їхніх межах. У працях Ф. Фукуями, Д. Норта, Д. Аджемоглу, Дж. Робінсона підкреслено роль інститутів у забезпеченні інклюзивного розвитку та пояснено, чому якість інституційного середовища є ключовим чинником соціального прогресу й подолання нерівності.

Серед українських дослідників проблеми соціального розвитку, нерівності та людського капіталу відображені у працях Е. Лібанової, О. Макарової, О. Грішнкової, А. Колота, Л. Черенько, Л. Шаульської, І. Гнибіденка та інших учених, які аналізують трансформацію соціально-трудоких відносин, якість життя, бідність, розвиток ринку праці, демографічні виклики та соціальні наслідки глобалізаційних процесів для України. В своїх роботах В. Опалько, Р. Войтович, Л. Герман досліджують вплив соціальних факторів на глобальний економічний розвиток; А. Сімахова розглядає моделі соціальної економіки в умовах глобалізації. Окремими аспектами досліджуються питання соціальної політики, соціальної безпеки, сталого розвитку, цифрової нерівності та інституційних обмежень реалізації соціальних реформ в національному просторі.

Водночас, незважаючи на значний науковий доробок, комплексна інтеграція таких вимірів, як глобальні соціальні нерівності, регіональні диспропорції, цифрова трансформація, демографічні зрушення, інституційна спроможність та соціальна стійкість, у межах єдиного дослідницького підходу залишається недостатньо опрацьованою. Потребують подальшого розвитку

питання поєднання індикаторного аналізу соціального розвитку з оцінкою впливу цифрової нерівності, глобальних ризиків, кліматичних змін і трансформації ринку праці на соціальну стійкість суспільств. Недостатньо дослідженим є й питання формування інтегрованих моделей соціальної політики, які б одночасно зменшували нерівність, підвищували адаптивність соціальних систем та забезпечували умови для сталого розвитку в довгостроковій перспективі.

Саме наявність зазначених наукових прогалин, а також зростання значущості соціальних вимірів у глобальному економічному розвитку зумовлюють актуальність обраної теми дослідження та визначають необхідність її подальшого теоретичного узагальнення й практичного осмислення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрямок досліджень збігається з фундаментальними науковими дослідженнями кафедри економіки та митної справи: «Дослідження формування та функціонування бізнес-екосистем в умовах сталого розвитку».

Мета і задачі дослідження. Мета дослідження полягає у всебічному аналізі соціальних вимірів глобального економічного розвитку та обґрунтуванні стратегічних напрямів підвищення соціальної стійкості в умовах сучасних глобальних викликів.

Для досягнення поставленої цілі в роботі вирішено наступні задачі:

- узагальнено теоретико-методологічні засади соціального розвитку в умовах глобалізації;
- охарактеризовано ключові моделі, індикатори та критерії оцінювання соціального прогресу;
- здійснено аналіз сучасних глобальних тенденцій соціального розвитку;
- оцінено регіональні диспропорції та визначити їх структурні причини;
- визначено основні соціальні виклики глобального економічного розвитку;
- обґрунтовано механізми подолання соціальної нерівності;

- досліджені напрями модернізації соціального захисту та соціальної інфраструктури;
- розроблено концептуальні підходи до формування соціальної стійкості як елемента сталого розвитку.

Об'єктом дослідження є соціальні процеси у глобальній економічній системі.

Предметом дослідження є механізми, індикатори та моделі соціального розвитку й соціальної стійкості у контексті глобалізації.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використано комплекс методів наукового пізнання, а саме: системний підхід (для аналізу соціального розвитку як складної багатовимірної системи); історико-логічний метод (для простеження еволюції концепцій соціального розвитку); порівняльний аналіз (для виявлення регіональних відмінностей та міжнародних диспропорцій); статистичний метод (для кількісної оцінки індикаторів соціального прогресу HDI, SPI, GPI тощо); структурно-функціональний аналіз (для оцінки впливу соціальних інститутів); інституційний метод (для дослідження ролі держави й глобальних організацій); прогностичний метод (для визначення майбутніх тенденцій та ризиків соціального розвитку).

Інформаційною базою дослідження є статистичні та аналітичні матеріали міжнародних організацій (UNDP, World Bank, OECD, WHO, ILO), звіти WEF, дані глобальних соціальних індексів, наукові праці українських і зарубіжних дослідників, офіційні документи ООН та нормативно-правові акти у сфері соціальної політики.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у можливості їхнього використання при розробленні стратегій соціального розвитку на національному й регіональному рівнях; у формуванні політик соціальної стійкості та модернізації систем соціального захисту; у вдосконаленні підходів до цифрової інклюзії та розвитку людського капіталу; у практичній роботі міжнародних організацій та аналітичних центрів щодо оцінки соціальних

ризиків; у освітньому процесі - як матеріал для курсів з глобалізації, соціальної політики, сталого розвитку та економіки.

Наукова новизна одержаних результатів визначається удосконаленням теоретико-методологічних основ вивчення соціальних вимірів глобального розвитку та формуванням інтегрованих підходів до забезпечення соціальної стійкості, а саме:

удосконалено:

теоретико-методологічний підхід до аналізу соціального розвитку, що дозволило розширити його трактування з урахуванням цифрових, екологічних і демографічних чинників;

класифікацію глобальних соціальних викликів, доповнену інтеграцією технологічних, екологічних і міграційних ризиків як ключових компонентів сучасної соціальної безпеки;

підхід до оцінювання соціальної нерівності, який включає не лише традиційні економічні показники, а й цифрову інклюзію, гендерний баланс і доступність інфраструктури;

дістали подальшого розвитку:

модель формування соціальної стійкості, яка інтегрує інституційні, економічні, культурні, цифрові та екологічні компоненти;

концептуальні засади модернізації системи соціального захисту, з урахуванням переходу до цифрових соціальних сервісів і платформених інструментів державної підтримки;

підходи до визначення ролі людського капіталу в умовах глобальних викликів, з акцентом на інклюзію, цифрову грамотність та інституційну підтримку вразливих груп.

Структура і обсяг роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Повний обсяг роботи становить 105 сторінок, робота містить 17 таблиць, 5 рисунків. Список використаних джерел нараховує 75 найменувань.

1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ВИМІРІВ ГЛОБАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

1.1 Сутність соціальних вимірів у глобальній економіці

Для розуміння сутності глобалізації необхідно виокремити її нові характеристики, які раніше були відсутні або недостатньо розвинені. З цією метою доцільно проаналізувати ключові індикатори глобалізації світової економіки, серед яких [1, с. 77]:

- масштаби та темпи зростання міжнародного виробництва товарів і послуг у співвідношенні з обсягом та динамікою світового валового продукту;

- величина та динаміка прямих іноземних інвестицій відносно загального інвестиційного потоку;

- масштаби та динаміка міжнародної концентрації капіталу (через транскордонні злиття та поглинання компаній) порівняно із загальними процесами централізації капіталу;

- обсяги та тенденції реалізації масштабних міжнародних інвестиційних проєктів відносно всієї сукупності таких проєктів;

- показники міжнародної торгівлі товарами й послугами та темпи її зростання у порівнянні з валовим продуктом;

- статистика транскордонних операцій з патентами, ліцензіями та ноу-хау;

- обсяги та динаміка міжнародної діяльності банків і кредитних інституцій відносно загальних масштабів їхніх операцій;

- показники та динаміка міжнародних фондових ринків порівняно з їхнім загальним обсягом і темпами розвитку.

Активізація процесів глобалізації і глобальних трансформацій за останні десятиліття призвели до того, що цей відносно новий світовий феномен перетворюється на головний чинник впливу на процеси розвитку і модернізації [2, с. 8].

Аналіз якісних і кількісних трансформацій світової економіки в епоху глобалізації дає змогу визначити її ключові компоненти: міжнародну торгівлю, транснаціональні корпорації та глобальні фінанси. За словами Дж. Сороса, характерною ознакою глобальної капіталістичної системи є мобільність капіталу, інформації та підприємницької діяльності [3].

Основною тенденцією, що зумовила процеси кардинальної трансформації цивілізації в другій половині ХХ століття, є прагнення людини до розширення свободи у всіх її вимірах – економічному, соціальному, політичному та духовному. У цьому контексті глобалізація спрямована на створення умов для посилення впливу людини не лише на окремі аспекти суспільного розвитку, а на цивілізаційний прогрес загалом [4-7].

Водночас глобалізація створює ризики руйнування соціальної системи, сформованої протягом минулого століття [8-9]. Для значної частини працівників, навіть у економічно розвинутих державах, глобалізація асоціюється з нестабільністю зайнятості, погіршенням трудових і життєвих умов, послабленням соціальних гарантій [10-12].

Соціальні наслідки економічної глобалізації стають дедалі відчутнішими, зокрема через загострення міжнародної конкуренції та посилення ролі транснаціональних корпорацій. Як у бідних, так і в заможних країнах викликає занепокоєння зростання невизначеності: технологічні інновації, інтенсифікація світової торгівлі та деструкція традиційних локальних структур створюють загрози для зайнятості, рівня доходів і добробуту населення [13-15].

У контексті посилення глобальної конкуренції як розвинуті держави, так і країни, що розвиваються, втрачають мотивацію до підтримки або розбудови систем соціального захисту, оскільки така конкуренція спрямовує іноземних інвесторів до країн із низькою оплатою праці, гіршими умовами зайнятості та мінімальними соціальними стандартами. Працівники вже сьогодні стурбовані тим, що потенціал глобалізації щодо прискорення економічного зростання та підвищення якості життя може залишитися нереалізованим [1, с. 90].

Тому міжнародна спільнота повинна приділяти належну увагу соціальному виміру глобалізації, особливо при формуванні правил, норм і політики управління світовою економікою.

Соціально-економічна нерівність є універсальним явищем, властивим усім суспільствам у різні історичні періоди, і не завжди її слід розглядати виключно як негативний чинник у контексті факторів національного розвитку. Сучасні дослідження, проведені як зарубіжними, так і українськими науковцями, дедалі частіше вказують на можливий позитивний вплив певного рівня нерівності на економічне зростання та інші соціально-економічні параметри [16, с. 103].

Сучасний світ стикається не лише з викликами низького рівня економічного розвитку та обмеженості матеріальних ресурсів, накопиченого капіталу й доходів населення. Ключовим фактором, що критично впливає на суспільний добробут абсолютної більшості людей і блокує можливості сталого розвитку, є соціальна нерівність – її наростаюча глибина, широта охоплення та множинні асиметрії. Сьогодні соціальна нерівність у всьому своєму різноманітті трансформувалася в глобальне явище, що виходить за рамки національних кордонів [11, с. 10].

Сучасні глобальні процеси характеризуються формуванням інтегрованого світового простору та якісною трансформацією регіональних соціально-економічних систем на засадах спільних інтересів, спрямованих на досягнення соціальної справедливості та економічної рівності [17-20]. Проте паралельно поглиблюються диспропорції у рівнях соціально-економічного розвитку між країнами, а нерівність доходів зростає практично в усіх регіонах світу, хоча й різними темпами [17, с. 38].

Глобальний економічний розвиток традиційно розглядався крізь призму макроекономічних показників - зростання ВВП, продуктивності, обсягів міжнародної торгівлі та інвестицій [21-23]. Проте з другої половини ХХ ст. відбулося суттєве переосмислення ролі соціального чинника в економічних процесах. З'явилося розуміння, що економічне зростання не є самоціллю: його справжня цінність полягає у створенні умов для підвищення якості життя,

добробуту та соціальної безпеки населення [24-25]. Досягнення соціальної безпеки передбачає створення нормальних умов життя для населення, які відображають рівень задоволення матеріальних і духовних потреб. Основними показниками є розмір реальних доходів у перерахунку на одну особу, обсяг споживаних економічних благ, цінова стабільність, житлова забезпеченість, доступ до освіти, медичного й культурного обслуговування, екологічна безпека та інші чинники [26, с. 95]. Соціальний вимір визначається такими індикаторами, як інтенсивність міжособистісних контактів у банківській, телекомунікаційній та туристичній галузях з представниками інших країн, розвиток міжнародного туризму, ступінь охоплення населення засобами масової інформації та телекомунікаційними мережами, частка іноземних громадян у країні та рівень інтегрованості країни у глобальні торговельні мережі. Соціальна глобалізація породжує не менші виклики й ризики, ніж економічна, особливо для країн, що розвиваються, і які недостатньо адаптовані до цих трансформацій [27, с. 26]. Саме тому соціальні виміри дедалі активніше інтегруються в концепції економічного розвитку, стаючи ключовим критерієм його ефективності.

Під соціальними вимірами глобального розвитку слід розуміти сукупність соціальних характеристик і процесів, які визначають рівень та якість життя людей у глобальному масштабі. Вони охоплюють структурні аспекти суспільного розвитку - освіту, охорону здоров'я, зайнятість, демографічну ситуацію, нерівність, мобільність, гендерну рівність, доступ до технологій, соціальний капітал і соціальну інтеграцію [28-30]. Усі ці параметри формують умови, в яких функціонує людина як головний суб'єкт і кінцева мета економічної системи.

Таким чином, соціальний вимір є не лише елементом економічного розвитку, але й критерієм його інклюзивності, тобто здатності економічного зростання приносити користь широким верствам населення, а не лише окремим групам [31].

Соціальний та економічний розвиток взаємопов'язані, «синтез соціального й економічного розвитку впливає з їх взаємодоповнюваності та подвійної ролі

людини у суспільному виробництві (як фактору виробництва і мети виробництва). У теоретичному розрізі економічний розвиток можна трактувати як засіб, а соціальний розвиток – як мету розвитку. З огляду на це можливим є розподіл соціально-економічного розвитку на соціальну та економічну компоненти лише в методологічному аспекті, саме соціальна складова частина задається, а економічна – визначається. У такому виразі соціальну й економічну сторони розвитку можна розглядати лише з позицій досягнення цілі [32].

Забезпечення життєздатності та добробуту учасників суспільних процесів визначається рівнем розвитку виробництва, обсягом та способами використання й розподілу національного багатства, величиною створюваного суспільного продукту, а також характером економічних відносин між людьми. Тому процеси у соціальній сфері, спрямовані на вирішення зазначених проблем, часто визначають як соціально-економічні, що підкреслює внутрішній взаємозв'язок між соціальними процесами (у соціальній сфері) та економічними процесами (в економічній сфері) [33, с. 53].

Отже, між соціальними та економічними процесами існує двосторонній зв'язок:

- економічний розвиток створює ресурси для соціальних програм, інвестицій у людський капітал, модернізацію інфраструктури, охорону здоров'я та освіти;

- соціальний розвиток визначає якість людського капіталу, а отже - продуктивність праці, інноваційний потенціал та здатність країни інтегруватися у глобальну економіку.

Країни з високими показниками освіти, інклюзивності та соціальної довіри демонструють вищі темпи економічного розвитку [34-38]. У той же час соціальна нерівність, демографічні кризи, низький рівень доступу до медицини та технологій можуть уповільнювати економічну динаміку та генерувати соціальні конфлікти.

Глобалізація сприяла інтенсифікації міжнародних економічних зв'язків, міграційних потоків, трансферу технологій і культурних обмінів. Це розширило

спектр соціальних вимірів до транснаціонального рівня. Питання, які раніше розглядалися переважно в межах національних політик - нерівність, зайнятість, охорона здоров'я, міграція - тепер набули глобального характеру.

Соціальні виміри набули таких нових характеристик:

- глобальна нерівність між країнами та регіонами;
- транснаціональні ринки праці, включно з міжнародною міграцією та релокацією робочої сили;
- глобальні ризики (пандемії, конфлікти, кліматичні зміни), що впливають на добробут населення;
- цифрова стратифікація - різний доступ до цифрових технологій між країнами та соціальними групами.

Таким чином, соціальні виміри сьогодні виходять далеко за межі внутрішньої політики окремих держав і формують глобальний порядок денний.

У XXI столітті провідні міжнародні організації - ООН, Світовий банк, OECD - наголошують, що економічне зростання повинно [34]:

- бути інклюзивним (not leaving anyone behind);
- враховувати якість життя, а не лише доходи;
- забезпечувати соціальну згуртованість;
- підтримувати сталість (sustainability) між поколіннями;
- сприяти формуванню людського та соціального капіталу.

Звідси походять сучасні концепції розвитку:

- Human Development (А. Сен, М. Нуссбаум) – акцент на людському потенціалі, свободах та можливостях;
- Inclusive Growth – потреба розподілу вигід економічного росту між різними групами;
- Sustainable Development – соціальний прогрес як один із трьох стовпів сталості.

Усі ці підходи підкреслюють, що економічний розвиток має вимірюватися не лише кількісно, а й якісно.

Міжнародний досвід свідчить, що економічна ефективність будь-якого соціально-економічного процесу визначається якістю людського капіталу та його постійним розвитком, адже стратегічна роль людського капіталу полягає у забезпеченні конкурентоспроможності як на індивідуальному рівні, так і на рівні держави в цілому [39, с. 73].

За висновками дослідників, людський капітал виступає головним фактором підвищення продуктивності праці, причому його значущість постійно зростає. Сьогодні стратегічно важливими стають інвестиції у людину, її творчий, науковий, інтелектуальний та інноваційний потенціал: адресні та програмно-цільові вкладення, які приносять вигоду як окремій людині, так і суспільству загалом, оскільки забезпечують зростання продуктивності праці, ефективності виробництва та стабільне економічне зростання країни.

За концепцією Т. Шульца, людський капітал являє собою форму капіталу, що інтегрує знання, здібності та психологічні характеристики людини як джерела збільшення її доходів і суспільного багатства, втілюючи здатність особистості генерувати дохід [40]. Т. Шульц сформулював такі ключові висновки:

- людський та фізичний капітал не мають принципових розбіжностей – обидва є джерелами доходу;
- збільшення інвестицій у людину кардинально трансформує структуру заробітної плати, перетворюючи її основну частину на дохід від людського капіталу;
- інвестиції у людський капітал випереджають вкладення у матеріальний капітал, що знижує значущість власності на фізичний капітал;
- збільшуючи інвестиції у людину, суспільство може досягти не лише зростання суспільного продукту, а й більш справедливого його розподілу.

О. Грішнова переконливо обґрунтувала, що сутнісні характеристики людського капіталу варіюються залежно від рівня аналізу: «на індивідуальному рівні людський капітал становлять знання, навички, здоров'я та інші продуктивні якості особистості, які вона застосовує в економічній діяльності; на рівні

підприємства людський капітал представляє собою сукупність кваліфікації та професійних компетенцій усіх працівників організації, а також її досягнення в ефективній організації праці та розвитку персоналу; на макроекономічному рівні людський капітал охоплює накопичені інвестиції в освіту, професійне навчання, охорону здоров'я тощо і є значною складовою національного багатства. На цьому рівні він включає весь людський капітал підприємств та громадян країни (без подвійного підрахунку)» [41].

Людський капітал - освіта, здоров'я, кваліфікації, мобільність - є ключовим чинником соціального виміру. Він визначає:

- конкурентоспроможність економіки;
- інноваційну здатність;
- соціальну інтеграцію;
- можливість адаптації до технологічних змін.

Країни з високим рівнем інвестицій у людський капітал мають стійкіші економічні моделі та гнучкіші ринки праці.

Сучасний етап глобалізації супроводжується низкою соціальних загроз:

- зростання глобальної нерівності між країнами та всередині країн;
- старіння населення та регіональні демографічні дисбаланси;
- масова міграція, що змінює структуру ринків праці;
- цифрова нерівність - різні можливості доступу до технологій;
- пандемії та гуманітарні кризи, що виявили слабкість соціальних систем;
- військові конфлікти, які руйнують соціальну інфраструктуру та спричиняють масштабні соціально-економічні втрати.

На сьогодні є беззаперечні докази того, що сталий економічний розвиток дедалі тісніше пов'язаний із вирішенням соціальних проблем. Виникнення нових викликів і загострення соціальних ризиків (зокрема поглиблення майнового розшарування населення, погіршення якості життя, обмеження доступу до якісних медичних та освітніх послуг, загострення соціальної напруженості тощо) формують додаткові загрози національній безпеці [42-43].

Усе це вимагає переорієнтації глобальних стратегій на соціальний вимір як ключову складову розвитку.

Соціальні виміри глобального економічного розвитку відображають якість життя, рівень інклюзивності та здатність економічних систем забезпечувати сталий розвиток людського потенціалу. У сучасних умовах глобалізації та технологічних перетворень саме соціальні аспекти стають визначальними для довгострокової економічної стійкості та конкурентоспроможності країн. Їх вивчення є необхідним для розуміння природи глобальних економічних процесів і формування ефективної соціально-економічної політики.

1.2. Теоретико-методологічні підходи до аналізу соціального розвитку в умовах глобалізації

Соціальний розвиток у глобальному вимірі є багатовимірним феноменом, що формується під впливом різноманітних економічних, політичних, демографічних, культурних та технологічних чинників. Упродовж ХХ–ХХІ століть уявлення про сутність соціального розвитку зазнали суттєвих трансформацій. Якщо раніше він розглядався як похідна економічного зростання, то сьогодні у межах світової наукової думки соціальний розвиток постає самостійною і рівноправною складовою глобальної динаміки, яка визначає якість людського життя, стійкість суспільних інститутів та здатність країн інтегруватися у глобальні процеси. Теоретико-методологічні підходи, що сформували сучасне бачення соціального розвитку, охоплюють концепцію людського розвитку, інституціональні теорії, підходи глобалізаційних студій, демографічні моделі, світ-системний аналіз, соціокультурні концепції, неомарксистські інтерпретації та технологічні підходи, які разом формують комплексну картину соціальних трансформацій у глобальному світі [44-46].

Першочергове місце в сучасній методології посідає концепція людського розвитку, сформована Амартією Сеном та Мартою Нуссбаум [47]. Її головна інновація полягає в переході від ресурсного до можливісного підходу: розвиток

визначається не лише матеріальними ресурсами, а набором можливостей (capabilities), які людина може реалізувати. У межах цієї концепції якість життя оцінюється через здатність індивіда жити довго і здорово, здобувати освіту, брати участь у суспільному житті, реалізовувати власні цілі та користуватися свободами, які забезпечує суспільство. Ця парадигма суттєво змінила наукове розуміння соціального розвитку, оскільки перенесла акцент із матеріальних ресурсів на якість життя, свободи та здатність особи реалізовувати власний потенціал.

Сен підкреслював, що традиційні показники економічного зростання, зокрема ВВП, не відображають реального добробуту населення. Вони не враховують рівень освіти, тривалості життя, інклюзивності, нерівності та доступу до соціальних послуг.

Саме тому Програма розвитку ООН розробила Індекс людського розвитку (HDI) [48], що поєднав три фундаментальні аспекти життєдіяльності: довголіття, освіту та доходи. Це дозволило зробити вимірювання соціального розвитку більш об'єктивним і глобально порівнюваним. Таким чином, розвиток визначається не рівнем доходів, а тим, наскільки людина здатна:

- вести здоровий спосіб життя;
- отримувати якісну освіту;
- брати участь у суспільному житті;
- розвивати власний потенціал;
- вільно реалізовувати свої соціальні та економічні права.

На сучасному етапі концепція людського розвитку включає:

- людську безпеку (human security);
- можливості участі у політичному житті;
- соціальну згуртованість;
- рівність доступу до цифрових технологій;
- сталий розвиток.

Таким чином, соціальний розвиток став включати багатовимірну характеристику людського добробуту, що охоплює не лише економічні, а й соціально-політичні аспекти.

У подальших концептуальних розробках людський розвиток перестав бути лише індикаторною системою. Він перетворився на філософію соціально-економічного мислення, що передбачає розширення людських свобод, розвиток демократії, формування соціальної активності та створення умов для реалізації індивідуальних і колективних можливостей. Саме з цієї позиції сьогодні оцінюється відповідність соціальної політики країни принципам інклюзивності та справедливості.

Водночас сучасний аналіз соціального розвитку неможливий без урахування інституційно-структурного підходу, що розглядає інститути як ключовий механізм формування соціального добробуту. Інституційний підхід, ґрунтуючись на працях Дугласа Норта та Френсіса Фукуями [49-51], виходить із того, що розвиток суспільства можливий лише за наявності ефективних, інклюзивних інститутів: системи освіти; охорони здоров'я; соціального захисту; трудового законодавства; антикорупційної системи; судової та політичної інституцій. Якість державного управління, стабільність законодавства, рівень підзвітності, прозорість і верховенство права є критичними чинниками, що визначають можливості соціального прогресу.

Фукуяма, аналізуючи природу соціального капіталу, наголошує на ролі довіри - суспільства з високим рівнем міжособистісної та інституційної довіри досягають вищих показників продуктивності, мають стійкі соціальні системи та кращі умови для інновацій [50]. Натомість слабкість соціальних інститутів, бюрократизація, корупція та нерівність можливостей здатні гальмувати навіть економічно потужні країни.

Д. Норт у своїй теорії інституцій стверджує [51], що інклюзивні інститути є фундаментом стійкого соціального розвитку, тоді як екстрактивні інститути відтворюють нерівність і бар'єри соціальної мобільності.

Інституційний підхід важливий і тим, що він дає змогу пояснити відмінності у соціальному розвитку між країнами з порівнянним рівнем доходів. Дві країни можуть мати однаковий ВВП на душу населення, але різні показники HDI через різну якість систем освіти, охорони здоров'я, судового захисту прав людини та соціальної підтримки.

Умови глобалізації загострили необхідність:

- підвищення прозорості інститутів;
- модернізації систем соціального забезпечення;
- забезпечення рівних можливостей для різних соціальних груп;
- формування інституційної спроможності реагувати на глобальні кризи.

Соціальний розвиток у глобальній економіці неможливий без сильних інститутів, здатних забезпечити:

- інклюзивність;
- соціальну справедливість;
- захист прав людини;
- мінімізацію нерівності.

Не менш важливими у методології є підходи глобалізаційних студій, які трактують соціальний розвиток у межах глобальних процесів. Глобалізація стала ключовим фактором, який змінює структуру соціального розвитку. Глобалізаційні концепції розглядають соціальний розвиток як наслідок поширення транснаціональних економічних, культурних, політичних і цифрових процесів. Глобалізація:

- створює нові можливості (інновації, мобільність, нові ринки);
- поглиблює нерівності між країнами;
- формує глобальні міграційні потоки;
- підвищує конкуренцію на ринку праці;
- посилює культурну взаємодію.

Таким чином, соціальна сфера стала центральним елементом процесів глобалізації.

На думку Ульріха Бека, сучасний світ характеризується появою «глобальних ризиків» - небезпек, що стосуються всіх без винятку країн. Бек описує сучасне суспільство як «світовий ризиковий простір», у якому соціальні наслідки технологічних, екологічних та економічних рішень перетворюються на глобальні [52-53]. Пандемії, тероризм, зміна клімату, міжнародні конфлікти, енергетична нестабільність - це соціальні виклики, які не можна вирішити національними зусиллями.

Ентоні Гідденс доповнює цю концепцію ідеєю «детериторіалізації», тобто відриву соціальних процесів від географічних кордонів [54]. Завдяки інтернету, глобальним комунікаційним технологіям і мобільності люди включені в глобальні мережі незалежно від їхнього місця проживання.

Мануель Кастельс запропонував концепцію «мережевого суспільства» [55], у якому соціальна структура визначається доступом до інформаційних мереж, цифрових ресурсів та інфраструктури, соціальні структури формуються навколо глобальних інформаційних потоків. Це породжує:

- нові форми соціальної мобільності;
- глобальний ринок праці;
- цифрову нерівність;
- посилення ролі знань та інформації;
- залежність соціального статусу від доступу до технологій.

Це привело до формування нової форми соціальної нерівності - цифрового розриву. За даними ІТУ [56], у розвинених країнах доступ до інтернету складає понад 92%, тоді як у країнах, що розвиваються, ледве перевищує 58%. Така нерівність визначає не лише інформаційну включеність населення, а й можливості для здобуття освіти, працевлаштування, розвитку цифрових навичок та участі у громадському житті.

У цьому контексті соціальний розвиток набуває нових вимірів: цифрова інклюзія, доступ до технологій, рівень кіберграмотності, участь у глобальних інформаційних мережах стають ключовими критеріями життєвих шансів людини.

Міжнародні організації сформували власні методології вимірювання соціального прогресу.

Програма розвитку ООН (UNDP) публікує щорічний звіт людського розвитку (Human Development Report), який аналізує [48]:

- нерівність;
- бідність;
- доступ до освіти;
- тривалість життя;
- гендерні аспекти.

Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD) оцінює соціальне благополуччя через Better Life Index, що враховує 11 складових якості життя: доходи, зайнятість, житло, охорона здоров'я, освіта, довкілля тощо [57].

Всесвітній економічний форум (WEF) публікує Global Social Mobility Index, який визначає шанси людини покращити соціальне становище [58].

Глобальна організація Social Progress Imperative розробила інструмент для вимірювання соціального розвитку - Social Progress Index, який включає 54 індикатори соціального благополуччя.

Провідні методології оцінювання соціального розвитку в умовах глобалізації наведені у табл. 1.1.

Важливе методологічне значення має також демографічний підхід, який аналізує вплив демографічних процесів на соціальну сферу. Демографічні процеси є важливим аналітичним інструментом, що дозволяє оцінювати довгострокові соціальні тенденції. В умовах глобалізації демографічний підхід охоплює аналіз:

- народжуваності та смертності;
- старіння населення;
- міграційних потоків;
- урбанізації;
- зміни вікової структури;
- формування демографічних «піків» та «провалів».

Таблиця 1.1 – Ключові характеристики методологій оцінювання соціального розвитку

Методологія	Компоненти	Рівень аналізу	Особливість	Джерело
HDI	Освіта, здоров'я, доходи	Глобальний	Найпоширеніший індекс людського розвитку	[48]
SPI	Базові потреби, добробут, можливості	Глобальний	Включає 54 соціальні показники	[59]
GII	Гендерна рівність	Глобальний	Вимірює репродуктивне здоров'я, участь у ринках	[48]
BLI	11 вимірів добробуту	Національний	Відображає якість життя	[57]
GSMI	Освіта, технології, соціальна мобільність	Глобальний	Оцінює вертикальну мобільність	[58]

Сучасний світ характеризується демографічною асиметрією: країни Європи та Східної Азії переживають швидке старіння населення, тоді як країни Африки та Південної Азії демонструють високі темпи природного приросту. У деяких регіонах, зокрема у Східній Європі, до демографічних викликів додаються депопуляційні процеси та масштабні міграційні потоки. Демографія є одним із найбільш універсальних методологічних інструментів аналізу соціального розвитку. Згідно з даними ООН [60], світова демографічна картина є надзвичайно різномірною. Розвинені країни стикаються зі старінням населення, скороченням робочої сили та зростанням навантаження на системи охорони здоров'я. Країни, що розвиваються, відчувають демографічний тиск через стрімке зростання населення, що потребує масштабного інвестування в освіту, медицину і соціальну інфраструктуру.

Наслідки демографічних диспропорцій:

- зростання навантаження на системи охорони здоров'я та соціального забезпечення;
- зміна структури глобального ринку праці;
- посилення міграційних потоків;
- регіональні дисбаланси інноваційного потенціалу;

– поглиблення глобальної нерівності.

Окремої уваги заслуговує міграція, яка стала визначальним соціальним феноменом XXI століття. Міжнародна організація з міграції зазначає, що понад 281 млн людей живе за межами країн свого походження, що становить близько 3,6% світового населення. Це впливає на формування нових моделей соціальної інтеграції, міжкультурних комунікацій та структур ринку праці.

Демографічний підхід дає змогу пояснити, чому країни з молодим населенням мають потенціал економічного зростання, але натомість стикаються з нестачею соціальної інфраструктури, тоді як країни зі старим населенням мають високі стандарти життя, але потребують імміграції робочої сили.

Одним із найбільш впливових підходів до аналізу глобальних соціальних нерівностей є світ-системний аналіз Іммануїла Валлерстайна [61]. Він розглядає світову економіку як ієрархічну систему, у якій центр, напівпериферія та периферія перебувають у взаємозалежності, але займають нерівні позиції у міжнародному поділі праці. У цьому підході соціальний розвиток визначається позицією країни в глобальній ієрархії (табл. 1.2).

Таблиця 1.2 – Категорії країн за світ-системним підходом [61]

Категорія	Соціальні характеристики	Приклади країн
Центр	Високі стандарти життя, інноваційна економіка, соціальна мобільність	Німеччина, США, Швеція
Напівпериферія	Нерівномірний розвиток, значні внутрішні диспропорції	Україна, Туреччина, Мексика
Периферія	Низький рівень освіти, охорони здоров'я, висока бідність	Нігер, Чад, Афганістан

Високорозвинені країни центру концентрують технологічні та фінансові ресурси, що забезпечує їм стабільні соціальні системи та високі стандарти життя. Країни напівпериферії, серед яких є й Україна, поєднують елементи модернізованої економіки з фрагментарністю соціальних інститутів, нерівномірністю розвитку регіонів і залежністю від зовнішніх ринків. Країни периферії залишаються віддаленими від глобальних потоків технологій та

інновацій, що обмежує їхні можливості забезпечувати населення базовими соціальними послугами [11, с. 38]. Така структурна нерівність пояснює, чому навіть за умов політичної волі й економічних реформ багато країн не здатні забезпечити сталі темпи соціального розвитку.

Отже, методологічне значення світ-системного підходу полягає у наступному:

- соціальний розвиток не можна аналізувати лише на рівні держави, потрібен глобальний контекст;
- базові соціальні індикатори залежать від місця країни у світовій економічній системі;
- соціальна нерівність є системним явищем, а не просто результатом національної політики.

Марксистський підхід трактує соціальний розвиток через:

- класові відносини;
- розподіл ресурсів;
- нерівність можливостей;
- експлуатацію праці.

У глобальному вимірі ця парадигма дозволяє пояснити:

- нерівномірний розподіл вигід глобалізації;
- концентрацію капіталу в транснаціональних корпораціях;
- соціальну поляризацію між висококваліфікованими та низькокваліфікованими працівниками;
- монополізацію інноваційних технологій.

Неомарксистські теорії доповнюють світ-системний аналіз, пояснюючи соціальні нерівності через механізми розподілу доданої вартості у глобальних виробничих мережах. Неомарксистичні (Е. Мандель, І. Валлерстайн, С. Амінабарт) розглядають глобальну економіку як таку, де багаті країни отримують соціальні дивіденди за рахунок структурної залежності слабших країн [61]. За даними UNCTAD World Investment Report [62], значна частина прибутку у високотехнологічних секторах зосереджена у транснаціональних корпораціях,

які контролюють до 80% глобальних ланцюгів доданої вартості. Це означає, що країни периферії та частково напівпериферії отримують мінімальну частку вигод від глобалізації, тоді як країни центру накопичують ресурси, які можуть бути інвестовані у розвиток соціальних систем. Це формує структурну соціальну нерівність на глобальному рівні. Неомарксистська парадигма наголошує, що соціальний розвиток у глобальному світі не є результатом рівних можливостей, а відображає структурну залежність, яка зберігає нерівність між країнами.

Соціальний розвиток неможливо пояснити без урахування:

- культурних норм;
- довіри;
- міжособистісної взаємодії;
- моделей поведінки;
- соціального капіталу.

Значний внесок у розуміння соціального розвитку робить соціокультурний підхід, що зосереджується на ролі цінностей, норм, моделей поведінки та соціального капіталу у формуванні соціальних систем. Г. Хофстеде у своїх дослідженнях культурних вимірів показав, що індивідуалістичні культури (США, Велика Британія) мають вищу соціальну мобільність; колективістські культури (Китай, Південна Корея) формують інші соціальні моделі взаємодії. Роботи Г. Хофстеде [63] переконливо демонструють, що культурні виміри суспільства впливають на те, як люди працюють, навчаються, співпрацюють і адаптуються до змін.

За Ф. Фукуямою [50], соціальний капітал:

- зменшує трансакційні витрати;
- підвищує довіру у суспільстві;
- стимулює інновації;
- формує стабільність.

Соціальний розвиток неможливий без сформованого соціального капіталу.

У суспільствах з високим рівнем довіри соціальний капітал сприяє подоланню бідності, підвищує ефективність державних політик та зменшує

витрати на регулювання. У країнах із низьким рівнем довіри та високою дистанцією влади соціальний розвиток сповільнюється через фрагментацію суспільства та слабку інституційну взаємодію.

Соціокультурний підхід пояснює, чому реформування соціальних сфер у різних країнах вимагає урахування культурного контексту, адже універсальні моделі не завжди працюють однаково успішно.

Технологічний підхід дедалі більше визначає сучасну методологію аналізу соціального розвитку. Технологічний підхід аналізує соціальний розвиток через вплив:

- інформаційних технологій;
- автоматизації;
- штучного інтелекту;
- інтернету речей;
- біотехнологій.

У XXI столітті цифрові технології стають одним із ключових чинників соціального розвитку. Їхній вплив проявляється у зміні моделей праці, освіти, комунікації та доступу до соціальних послуг. Поява електронної медицини, дистанційної освіти, цифрових державних сервісів, платформеної економіки та онлайн-комунікації сприяє розширенню можливостей для мільйонів людей.

Однак цифровізація породжує й нові соціальні виклики:

- трансформація ринку праці;
- поява нових форм зайнятості;
- зростання цифрової нерівності;
- зміна моделей освіти;
- формування «цифрових еліт».

Цифровий розрив між країнами та соціальними групами стає дедалі значнішим (табл. 1.3). Недостатній рівень цифрових навичок, обмежений доступ до технологій, низька швидкість інтернету або висока вартість обладнання створюють нові бар'єри для соціальної мобільності. На глобальному рівні ці

бар'єри визначають розподіл соціального капіталу та формують нові ієрархії можливостей.

Таблиця 1.3 - Глобальні дані щодо цифрової нерівності [56]

Показник	Розвинуті країни	Країни, що розвиваються
Доступ до Інтернету	92%	58%
Цифрова грамотність	85%	43%
Рівень автоматизації	Високий	Низький

Ці дані демонструють нову хвилю глобальної соціальної нерівності - цифрову.

У технологічному вимірі соціальний розвиток залежить не лише від обсягу інвестицій у цифрову сферу, а й від того, наскільки країна забезпечує рівність доступу до цифрової інфраструктури, стимулює цифрову грамотність та формує екосистему інновацій.

Узагальнюючи, сучасне бачення соціального розвитку неможливе без системного підходу, який інтегрує різні теоретичні рамки в єдину модель аналізу. Системний підхід поєднує всі розглянуті теорії у єдину аналітичну рамку, в якій соціальний розвиток розглядається як комплексна система. Він дозволяє виявити взаємозв'язки між різними сферами суспільного життя та оцінити вплив одного чинника на інший. Міжнародні організації - OECD, UNDP, Світовий банк - активно використовують системне мислення в розробці методологій оцінювання соціального прогресу [57].

Системний підхід показує, що соціальний розвиток не може бути забезпечений лише економічними інструментами. Потрібно враховувати демографічні тенденції, інституційну спроможність, культурні норми та цифрові можливості. Тільки поєднання цих чинників створює умови для інклюзивного, стійкого та довгострокового розвитку.

Різноманіття теоретико-методологічних підходів свідчить про те, що соціальний розвиток у глобалізованому світі є складним явищем, яке неможливо пояснити в межах однієї наукової парадигми. Людський розвиток підкреслює

важливість можливостей і якості життя. Інституційні теорії визначають роль державних інститутів. Глобалізаційні концепції наголошують на міжнародній взаємозалежності. Демографічні моделі дозволяють оцінити довгострокову динаміку населення. Світ-системний аналіз висвітлює структурну нерівність. Соціокультурні підходи звертають увагу на роль цінностей. Технологічні підходи доводять вплив цифровізації. Системний підхід інтегрує всі ці концепції у цілісну рамку розуміння.

У сукупності вони формують багатовимірне бачення соціального розвитку - такого, що відповідає складності сучасного глобального світу й дозволяє забезпечити науково обґрунтоване формування соціальної політики, здатної протистояти викликам ХХІ століття.

Системний підхід дозволяє аналізувати соціальний розвиток не як набір окремих показників, а як цілісну картину.

1.3. Соціальні індикатори глобального економічного розвитку

Роль соціальної економіки у глобальному просторі постійно зростає. Через забезпечення суспільного добробуту, стабільності, якісного розвитку освітньої та медичної систем, безпеки соціальна економіка реалізує свої завдання та адекватно реагує на сучасні виклики. Ключовим об'єктом соціальної економіки є особистість з її різноманітними потребами та потенціалом, задоволення й розкриття яких становить мету ефективної соціалізації економіки.

Соціальний розвиток у глобальній економіці неможливо оцінити без використання системи кількісних і якісних індикаторів, що дозволяють вимірювати різні аспекти добробуту, рівності, доступу до ресурсів, можливостей та соціальної мобільності.

Поглиблення глобалізаційних процесів спричиняє фундаментальні зрушення в характері міжнародних економічних відносин, що найвиразніше проявляється у трудоресурсному вимірі функціонування глобальної економіки. Ці трансформації у забезпеченні країн трудовими ресурсами зазвичай пов'язані з

динамікою міжкраїнового перерозподілу доходів у світовому економічному просторі [29, с. 97].

Об'єктивними соціальними індикаторами вважаються показники, що відображають соціальну реальність безпосередньо, без впливу суб'єктивного сприйняття чи особистих оцінок. До об'єктивних економічних індикаторів макrorівня належать: валовий внутрішній продукт (ВВП), валовий національний продукт на душу населення, валовий сукупний продукт, національний дохід, чистий національний продукт, використаний дохід, валовий прибуток, показники міжнародної торгівлі (експорт, імпорт, зовнішньоторговельний оборот, чистий експорт, фізичний обсяг міжнародної торгівлі, генеральна та спеціальна торгівля, чистий зовнішньоторговельний оборот, реекспорт, реімпорт), чисельність офіційно працевлаштованого економічно активного населення тощо [64, с. 16].

Валовий внутрішній продукт є найуживанішим об'єктивним економічним індикатором на національному рівні. Проте ВВП вимірює виключно ринкову економічну діяльність всередині держави, не беручи до уваги розподіл доходів, екологічні та інші витрати, а також ігноруючи багато важливих неринкових факторів добробуту, включно із соціальними та екологічними вимірами. Незважаючи на те, що показники ВВП традиційно розглядаються як ключовий індикатор національного добробуту, наукові дослідження продемонстрували, що за межами певного рівня зростання ВВП не призводить до покращення загального суспільного добробуту.

Серед об'єктивних індикаторів мікрорівня виділяють: середню заробітну плату, податкове навантаження, особистий дохід, галузеву та регіональну диференціацію оплати праці, вартість споживчого кошика, синтетичний показник частки витрат на харчування та комунальні послуги для визначення бідності, а також індикатори доходів, форм зайнятості, типів трудових контрактів, тижневого робочого часу тощо. Інформація за цими показниками формується на основі офіційної статистики та результатів соціологічних досліджень.

Соціальний фактор становить найважливішу компоненту рівня життя населення й може виступати індикатором якості життя. Якість життя в широкому сенсі трактується як задоволеність населення життям з позицій різноманітних потреб та інтересів і охоплює характеристики та індикатори рівня життя, умови трудової діяльності й відпочинку, житлові умови, соціальні гарантії та забезпечення, охорону правопорядку й дотримання особистих прав, природно-кліматичні умови, показники екологічної збереженості, доступність вільного часу й можливості його продуктивного використання, а також відчуття психологічного комфорту та стабільності.

Зростання ролі соціальних вимірів у міжнародній економічній політиці зумовило активний розвиток методологій, які дозволяють оцінювати соціальний прогрес поза межами традиційних макроекономічних показників. Таким чином, індикаторний підхід став важливою частиною сучасної науки про розвиток: він забезпечує порівнянність даних між країнами, дозволяє виявляти соціальні диспропорції, визначати потреби у реформах і прогнозувати майбутні тенденції.

Історично вимірювання соціального прогресу було обмежене простими показниками - рівнем доходів, зайнятості, часткою витрат на соціальну сферу. Проте з другої половини ХХ століття стало очевидно, що соціальні явища не можуть бути повною мірою описані за допомогою економічних змінних. Соціальні індикатори повинні враховувати багатовимірність людського життя, тому їх створення стало окремим напрямом наукових досліджень.

Зміни у підходах до соціального вимірювання були частково зумовлені критикою економцентричних моделей розвитку. Економічне зростання не гарантує підвищення якості життя, а іноді супроводжується зростанням нерівності, деградацією довкілля або соціальною маргіналізацією частини населення. Відповідно, міжнародні організації почали розробляти альтернативні інструменти, що відображають реальні «життєві можливості» людей.

Створення Індексу людського розвитку (HDI) стало ключовою точкою відліку для розвитку індикаторних систем. Після цього з'явилися десятки інших індексів: індекси гендерної рівності, соціальної мобільності, якості життя,

соціального прогресу, інклюзивності, рівня технологічного доступу. Кожен із них відображає певний аспект соціальної реальності й доповнює загальну картину.

HDI, сформований Програмою розвитку ООН [48], залишається найпоширенішим індикатором соціального розвитку. Його перевага полягає у поєднанні трьох ключових сфер:

- довголіття, що вимірюється через очікувану тривалість життя;
- освіта, яку характеризують середня та очікувана тривалість навчання;
- економічні можливості, представлені через ВНД на душу населення.

HDI перетворився на універсальний критерій оцінки соціального благополуччя. Його важливість полягає не лише у можливості порівняння країн, а й у переорієнтації політичного мислення: соціальний розвиток став розглядатися як цілісний процес, у якому економічні й людські фактори взаємодіють.

Водночас HDI має межі - він не враховує нерівності, якість інституцій, екологічні фактори, соціальну мобільність, доступ до технологій. Тому згодом було створено модифікації HDI, зокрема:

- Індекс людського розвитку, скоригований на нерівність (IHDI);
- Індекс гендерної нерівності (GII);
- Індекс багатовимірної бідності (MPI).

Ці доповнення дозволили врахувати ті параметри, які HDI оцінює опосередковано.

Індекс соціального прогресу [59] є одним з найбільш комплексних індикаторів, що оцінює соціальний розвиток незалежно від економічних показників. Він включає 54 параметри, згруповані у три великі блоки:

- базові людські потреби - безпека, житло, харчування, медична допомога;
- основи добробуту - рівень освіти, інформація, комунікація, здорове довкілля;

– можливості - особисті права, свободи, толерантність, доступ до вищої освіти.

SPI дозволяє ідентифікувати країни, які мають високий ВВП, але низький рівень соціального прогресу, або навпаки - країни з помірним доходом, але релевантно високими соціальними досягненнями. Це змінює традиційний погляд на співвідношення економічного та соціального розвитку.

ОЕСД розробила власну систему індикаторів - Better Life Index [57], що включає 11 ключових вимірів добробуту:

- житло;
- доходи;
- працевлаштування;
- освіта;
- здоров'я;
- безпека;
- робочий та особистий баланс;
- громадянська участь;
- навколишнє середовище;
- суб'єктивне задоволення життям;
- соціальні зв'язки.

Цей підхід акцентує на якості життя, а не лише на його матеріальних засадах, і враховує соціальні, екологічні та психологічні параметри, які часто залишаються поза увагою традиційної статистики.

Гендерна рівність розглядається як один із центральних компонентів соціального прогресу. Індекс гендерної нерівності (GII) та Гендерний розрив (Global Gender Gap Index) від World Economic Forum [58] оцінюють:

- участь жінок у політиці;
- участь на ринку праці;
- доступ до освіти;
- репродуктивне здоров'я;

- очікувану тривалість життя.

Країни з високим рівнем гендерної рівності демонструють стабільнішу соціальну структуру, вищу продуктивність та кращі результати у сфері людського розвитку.

У глобальному світі здатність людини змінювати своє соціальне становище є критичним показником соціальної справедливості. Global Social Mobility Index (WEF) оцінює шанси людини на «вихід» з бідності або покращення соціального статусу, аналізуючи:

- систему освіти;
- доступ до технологій;
- інституційні бар'єри;
- рівність можливостей;
- соціальне страхування.

Соціальна мобільність визначає рівень інклюзивності економічної системи: чим вона вища, тим менша структурна нерівність у суспільстві.

У XXI столітті цифрові показники стають ключовими для оцінки соціального прогресу. Міжнародний союз електрозв'язку (ITU) пропонує систему Digital Development Index, що оцінює:

- доступ до інтернету;
- якість інтернет-інфраструктури;
- цифрову грамотність;
- доступність цифрових послуг;
- рівень електронного урядування.

Цифровий розрив поступово перетворюється на одну з головних форм глобальної соціальної нерівності, що визначає доступ до освіти, ринку праці, соціальних послуг.

Сучасні дослідження дедалі частіше пропонують інтегровані системи соціальних індикаторів, які поєднують:

- економічні показники;

- людський розвиток;
- інституційну якість;
- демографічні характеристики;
- цифровий доступ;
- екологічні фактори;
- показники безпеки;
- громадянські свободи.

Такі моделі застосовують OECD, Світовий банк, UNDP, Євростат.

Інтегровані підходи дозволяють оцінювати соціальний розвиток не як окремі фрагменти, а як цілісну, динамічну систему, у якій зміни в одній сфері впливають на всі інші.

Соціальні індикатори виконують кілька ключових функцій:

- діагностичну - виявлення проблем і соціальних дисбалансів;
- порівняльну - визначення позиції країни у глобальному рейтингу;
- аналітичну - прогнозування ризиків і тенденцій;
- політико-орієнтовану - обґрунтування соціальних реформ;
- інформаційну - формування міжнародної прозорості.

В умовах глобалізації соціальні індикатори стають основою для розуміння того, які країни забезпечують реальні можливості для розвитку людини, а які - зберігають структурні бар'єри.

Теорія і практика вимірювання соціального розвитку за допомогою індикаторів утворюють фундамент сучасного глобального аналізу. Індекси HDI, SPI, GII, GSMI, Better Life Index та цифрові показники ITU забезпечують багатовимірне розуміння соціальних процесів. Вони дозволяють побачити різницю між економічним зростанням і реальним добробутом, оцінити роль інституцій, рівності, освіти, технологій і мобільності в розвитку сучасних суспільств. У глобальному світі саме соціальні індикатори визначають, наскільки країни здатні забезпечити інклюзивний, справедливий і стійкий розвиток.

Висновки до розділу 1

У першому розділі було досліджено теоретичні засади соціальних вимірів глобального економічного розвитку, що дозволило сформулювати системне уявлення про зміст і структуру соціального прогресу в умовах трансформації світової економіки. Проведений аналіз підтвердив, що соціальний розвиток у XXI столітті перестає бути лише похідною економічного зростання та набуває самостійного статусу ключового критерію успішності держав і міжнародних інтеграційних утворень.

У підрозділі 1.1 було встановлено, що соціальний розвиток є багатовимірною категорією, яка охоплює сукупність характеристик, пов'язаних із якістю життя, людським потенціалом, рівністю можливостей, соціальними правами, доступом до ресурсів, соціальною мобільністю та інклюзивністю суспільного середовища. Особливу роль у формуванні сучасних підходів відіграла еволюція концепцій людського розвитку, що акцентують увагу на можливостях людини як центральному елементі соціального прогресу.

У підрозділі 1.2 було визначено основні теоретико-методологічні рамки дослідження соціального розвитку. Розглянуті підходи - концепція людського розвитку, інституційно-структурний, демографічний, соціокультурний, глобалізаційний, світ-системний і технологічний - забезпечують наукову багатовекторність аналізу. Показано, що кожен із них робить власний внесок у розуміння сутності соціального прогресу: інституційний підхід пояснює роль інклюзивних інститутів, демографічний - вплив структурних змін населення, соціокультурний - значення норм і цінностей, технологічний - трансформацію соціальних відносин під впливом цифровізації, а світ-системний - структурну нерівність у глобальному просторі. Саме інтеграція цих підходів дозволяє комплексно аналізувати соціальний розвиток як системне, динамічне та взаємозалежне явище.

У підрозділі 1.3 розкрито роль соціальних індикаторів як інструментів кількісного та якісного вимірювання стану соціального розвитку. Індекси HDI,

SPI, Better Life Index, індикатори соціальної мобільності, гендерної рівності та цифрової інклюзії є ключовими механізмами оцінки соціальних процесів у глобальній економіці. Вони дозволяють здійснювати міжнародні порівняння, виявляти соціальні дисбаланси, оцінювати ступінь інклюзивності, соціальної справедливості та рівня людського потенціалу. Підкреслено, що комплексність сучасних індикаторів забезпечує можливість оцінювати соціальний розвиток не лише через традиційні економічні показники, а й через якість соціального середовища, доступність можливостей та технологічну включеність населення.

Таким чином, теоретичний аналіз соціальних вимірів глобального економічного розвитку свідчить, що соціальний прогрес у сучасному світі є результатом імпліцитної взаємодії економічних, інституційних, культурних, демографічних та технологічних факторів. Соціальний розвиток формує основу для стійкого економічного зростання, високої якості життя населення та ефективної інтеграції країн до глобального середовища. Результати першого розділу створюють концептуальну базу для подальшого дослідження реального стану соціального розвитку, аналізу соціальних викликів та визначення напрямів удосконалення соціальної політики у межах розділу 2.

2 АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ТА ПРОБЛЕМ ГЛОБАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

2.1 Глобальна соціально-економічна нерівність та її сучасні прояви

Соціальний розвиток у XXI столітті формується під впливом масштабних глобальних тенденцій - демографічних зрушень, цифрової трансформації, змін на ринку праці, структурної соціальної нерівності, еволюції інститутів та зростання ролі людського потенціалу. Аналітика міжнародних організацій, зокрема ООН, OECD, Світового банку та WEF, свідчить, що соціальний вимір глобального розвитку стає вирішальним чинником конкурентоспроможності країн і їхньої здатності адаптуватися до викликів майбутнього.

Нижче наведено системний аналіз ключових соціальних трендів, які визначають глобальну соціально-економічну динаміку сьогодення.

Демографічні зміни та нерівномірність регіонального розвитку. За даними ООН [65], світова демографічна структура зазнає суттєвої асиметрії, що формує різноспрямовані тренди демографічного розвитку у різних регіонах планети (рис. 2.1).

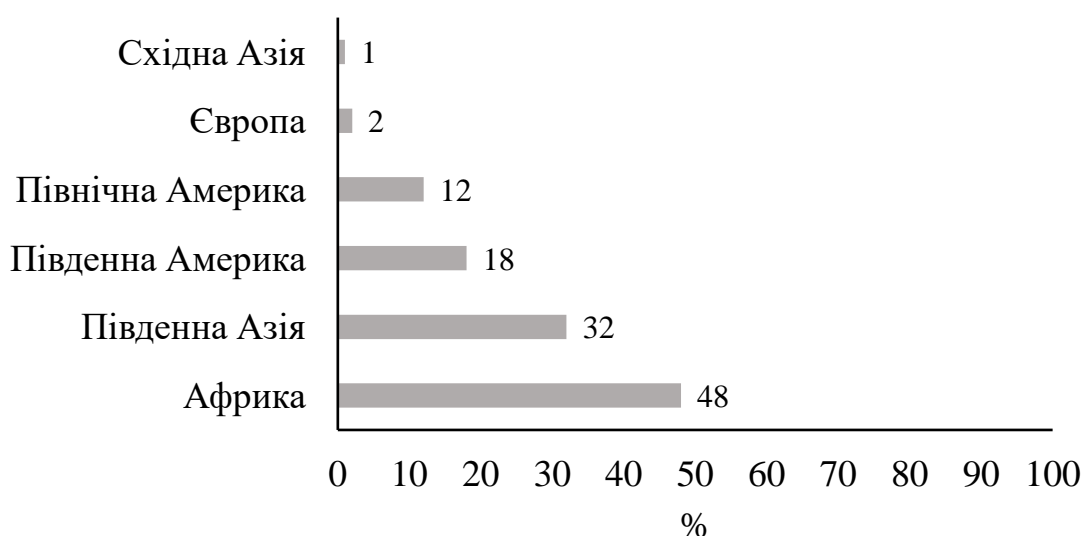

Рисунок 2.1 - Темпи зростання населення за регіонами, 2000–2023 рр. [65]

Європа та Східна Азія переживають глибоке демографічне старіння та критичне зниження народжуваності. У країнах Європейського Союзу медіанний вік населення перевищив 44 роки, а сумарний коефіцієнт народжуваності становить близько 1,5 дитини на жінку, що значно нижче рівня простого відтворення населення (2,1). Особливо критична ситуація спостерігається в Італії, Іспанії, Німеччині та країнах Східної Європи, де частка населення віком 65+ років перевищує 20%. У Японії цей показник досяг 29%, що є одним із найвищих у світі, а в Південній Кореї сумарний коефіцієнт народжуваності опустився до рекордно низьких 0,72 у 2023 році. Китай, попри скасування політики однієї дитини, також стикається з швидким старінням: за прогнозами, до 2050 року частка населення віком 60+ років перевищить 35%.

Південна Азія та Африка демонструють протилежну тенденцію зі стабільним та стрімким зростанням населення. Африканський континент залишається регіоном з найвищими темпами приросту населення – близько 2,5% на рік. До 2050 року очікується, що населення Африки подвоїться і досягне 2,5 мільярда осіб. Нігерія, за прогнозами, стане третьою за чисельністю країною світу після Індії та Китаю. У Південній Азії Індія вже обійшла Китай за кількістю населення (понад 1,4 мільярда), а Пакистан та Бангладеш продовжують демонструвати високі показники приросту населення. Медіанний вік у цих регіонах залишається низьким – близько 19-20 років в Африці та 28 років у Південній Азії, що створює значний демографічний потенціал для економічного розвитку, але водночас вимагає масштабних інвестицій в освіту, охорону здоров'я та створення робочих місць.

Північна Америка та Австралія підтримують відносно збалансовану демографічну динаміку завдяки активній імміграційній політиці. США залучають щорічно понад 1 мільйон легальних іммігрантів, що компенсує природне зниження народжуваності (коефіцієнт 1,7). Канада встановила амбітну мету прийняти 500 тисяч іммігрантів щорічно до 2025 року, що становить близько 1,3% від загальної чисельності населення. Австралія також активно використовує імміграцію як інструмент демографічної та економічної політики, приймаючи близько 200 тисяч мігрантів щороку. Це дозволяє цим країнам підтримувати оптимальну вікову

структуру населення, забезпечувати економічне зростання та стабільність пенсійних систем.

Соціально-економічні наслідки демографічної асиметрії. Ця глобальна демографічна асиметрія призводить до формування принципово різних соціально-економічних моделей та створює різне навантаження на соціальні системи.

У регіонах зі старіючим населенням зростає навантаження на пенсійні системи (коефіцієнт демографічної підтримки в ЄС знизився до 3:1 і продовжує падати), систему охорони здоров'я (витрати на медичне обслуговування літніх людей у 3-5 разів вищі) та систему довгострокового догляду. Скорочується трудовий потенціал, що загрожує економічному зростанню та конкурентоспроможності. Багато країн вимушені підвищувати пенсійний вік, реформувати пенсійні системи та стимулювати народжуваність через фінансову підтримку сімей.

У регіонах з молодим та зростаючим населенням виникає необхідність створення мільйонів нових робочих місць щороку (тільки в Африці необхідно створювати близько 20 мільйонів робочих місць щорічно), масштабного розширення систем освіти та охорони здоров'я, розвитку інфраструктури. За умови успішної реалізації цих завдань, ці регіони можуть отримати «демографічний дивіденд» – прискорене економічне зростання завдяки великій частці працездатного населення. Проте за відсутності адекватних інвестицій зростає ризик соціальної нестабільності, масового безробіття серед молоді та посилення міграційного тиску на розвинуті країни.

Країни з імміграційною моделлю стикаються з викликами інтеграції мігрантів, культурної адаптації та соціальної згуртованості, але отримують переваги економічної динаміки, інновацій та збалансованої демографічної структури.

Ця демографічна дивергенція посилює глобальну нерівність, стимулює міжнародну міграцію (за даними ООН, кількість міжнародних мігрантів перевищила 280 мільйонів осіб у 2023 році) та вимагає нових підходів до міжнародної співпраці у сфері соціального розвитку, управління міграцією та забезпечення глобальної стабільності.

Це призводить до формування різних соціально-економічних моделей та різного навантаження на соціальні системи.

Старіння населення в Європі та Японії створює навантаження на соціальні системи - охорону здоров'я, пенсійне забезпечення та ринок праці. У протилежність цьому країни Африки та Південної Азії потребують масованих інвестицій у освіту, медицину, зайнятість і соціальну інфраструктуру для молодого населення.

Таким чином, демографічний фактор стає ключовим у прогнозуванні глобального соціального розвитку.

Зростання нерівності та соціальна поляризація. Нерівність залишається одним із найстійкіших та найтривожніших глобальних трендів сучасності, який продовжує поглиблюватися попри економічне зростання та технологічний прогрес. За даними Світового банку [34] та звіту World Inequality Lab [67], глобальна концентрація багатства досягла критичних показників.

Масштаби глобальної нерівності проілюстровано у табл. 2.1. Топ-10% найзаможнішого населення планети контролює понад 52% світового багатства, причому топ-1% володіє близько 38% усіх активів. За даними Credit Suisse Global Wealth Report, ця концентрація продовжує зростати: з 2000 року частка багатства топ-1% збільшилася на 7 відсоткових пунктів.

50% населення світу володіють лише близько 8% глобального багатства, що становить драматичний контраст. Це означає, що половина людства має менше активів, ніж невелика група найбагатших людей.

26 найбагатших людей світу володіють таким же багатством, як 3,8 мільярда найбідніших (Oxfam 2019), що ілюструє екстремальну концентрацію ресурсів.

Таблиця 2.1 - Глобальна нерівність доходів за групами населення, 2023 р. [66]

Група населення	Частка світового доходу	Частка світового багатства
Топ-10%	52%	76%
Середні доходи 40%	39%	22%
Низькі доходи 50%	9%	2%

Коефіцієнт Джині на глобальному рівні становить близько 0,70-0,75 (де 0 означає абсолютну рівність, а 1 - абсолютну нерівність), що значно перевищує показники нерівності всередині більшості країн.

Регіональні та національні диспропорції. Розвинуті країни з ринковою економікою демонструють стійку тенденцію до зростання внутрішньої нерівності, особливо з 1980-х років:

У США коефіцієнт Джині зріс з 0,34 у 1980 році до 0,41 у 2023 році. Частка доходу топ-1% американців збільшилася з 10% у 1980 році до понад 20% сьогодні. За період з 1979 по 2020 рік доходи топ-1% зросли на 179%, тоді як доходи нижніх 90% - лише на 28%.

У Великій Британії нерівність також зросла: топ-10% заробляє в середньому в 11 разів більше, ніж нижні 10%. Розрив між Лондоном та іншими регіонами країни продовжує поглиблюватися.

Німеччина, попри розвинуту систему соціального захисту, також зазнала зростання нерівності: частка багатства топ-10% зросла з 45% у 1990-х до понад 60% сьогодні.

Скандинавські країни (Швеція, Норвегія, Данія) залишаються найбільш егалітарними з коефіцієнтом Джині 0,25-0,28, але навіть там спостерігається повільне зростання нерівності через глобалізацію та технологічні зміни.

Країни, що розвиваються, демонструють різноспрямовані тенденції. Китай пережив драматичне зростання нерівності: коефіцієнт Джині зріс з 0,30 у 1980 році до 0,47 сьогодні, що пов'язано з ринковими реформами та швидкою урбанізацією. Розрив між містом і селом залишається значним: середні доходи міських жителів у 2,5-3 рази перевищують доходи сільських.

Індія також стикається з високою нерівністю: топ-10% населення отримує 57% національного доходу, а топ-1% - 22%. Регіональні диспропорції між штатами значні.

Латинська Америка історично є регіоном з найвищою нерівністю: коефіцієнт Джині в Бразилії становить 0,53, у Колумбії - 0,51. Хоча в 2000-х роках

спостерігалось зниження нерівності завдяки соціальним програмам, у 2010-х ця тенденція припинилася.

Африка на південь від Сахари має найвищі показники нерівності: у Південній Африці коефіцієнт Джині досягає 0,63 - найвищий у світі.

Соціальна поляризація підриває стійкість економічного зростання та поглиблює соціальну напруженість. Країни, які не інвестують у доступну освіту, цифрову інклюзію та соціальну мобільність, ризикують опинитися у «пастці нерівності».

Структурні драйвери зростаючої нерівності:

1. Нерівний доступ до освіти.

Діти з заможних сімей у розвинутих країнах мають у 4-5 разів більше шансів отримати вищу освіту порівняно з дітьми з бідних сімей.

У країнах, що розвиваються, 258 мільйонів дітей не відвідують школу (дані UNESCO), що консервує бідність між поколіннями.

Якість освіти сильно диференціюється: приватні школи та елітні університети створюють «освітню еліту», яка має доступ до найкращих можливостей працевлаштування.

Вартість вищої освіти в США зросла на 169% за останні 40 років, що робить її недоступною для багатьох сімей без значних боргів.

2. Цифровий розрив та доступ до технологій. Глобальна цифровізація має подвійний ефект:

- з одного боку - нові можливості для роботи, навчання та медицини;
- з іншого - посилення цифрового розриву, який відтворює соціальну нерівність.

За даними ІТУ, лише 67% світового населення має доступ до Інтернету, причому в розвинутих країнах цей показник становить 90%, а в найменш розвинутих - лише 27%.

«Цифрова нерівність» особливо гостра в сільських регіонах та серед людей похилого віку: понад 3 мільярди людей досі не мають доступу до швидкісного Інтернету.

Пандемія COVID-19 загострила цифровий розрив: діти без доступу до комп'ютерів та Інтернету втратили значно більше навчального часу.

Автоматизація та штучний інтелект загрожують робочим місцям, що не вимагають високої кваліфікації, що може далі поглибити нерівність.

Доступ до цифрових технологій визначає сучасну соціальну мобільність і можливість інтеграції до глобального ринку праці. Країни з низьким рівнем цифрової інклюзії ризикують опинитися на периферії глобального економічного розвитку.

3. Прекаризація праці та нерівний доступ до якісної роботи. Моделі зайнятості зазнають безпрецедентних кардинальних трансформацій під впливом технологічних інновацій, цифровізації, глобалізації та змін у характері праці. За аналітикою Всесвітнього економічного форуму [68], світовий ринок праці перебуває на порозі «четвертої промислової революції», яка фундаментально змінює вимоги до працівників, форми організації праці та структуру зайнятості.

Має місце швидке застарівання навичок та потреба в неперервному навчанні: 44% ключових професійних навичок потребуватимуть оновлення вже до 2027 року, що створює безпрецедентний виклик для систем освіти та професійної підготовки.

Період «напіврозпаду» навичок (час, за який половина набутих знань втрачає актуальність) скоротився з 10-15 років у 1990-х до 4-5 років сьогодні, а для технічних професій - до 2,5 років.

Найбільш затребувані навички майбутнього включають:

- аналітичне та критичне мислення (топ-1 за попитом);
- креативність та оригінальність мислення;
- технологічна грамотність (AI, машинне навчання, big data);
- емоційний інтелект та лідерство;
- системне мислення та вирішення складних проблем;
- адаптивність та здатність до неперервного навчання.

Розрив навичок (skills gap) стає критичною проблемою: 87% компаній повідомляють про дефіцит кваліфікованих кадрів, особливо в технологічних та інженерних сферах.

Витрати на перекваліфікацію значні: роботодавці витрачають у середньому 1000-5000 доларів на навчання одного працівника щороку, а глобальний ринок корпоративного навчання оцінюється в 370 мільярдів доларів.

Урядові ініціативи lifelong learning (навчання протягом життя) набувають стратегічного значення: Європейський Союз запустив програму «European Skills Agenda» з бюджетом понад 600 млрд євро, Сінгапур впровадив систему SkillsFuture з індивідуальними кредитами на навчання для кожного громадянина.

Мікрокредити на навчання (micro-credentials) та цифрові значки (digital badges) стають альтернативою традиційним дипломам, дозволяючи швидко підтверджувати конкретні компетенції.

STEM-освіта (наука, технології, інженерія, математика) стає пріоритетом: країни інвестують мільярди в розвиток цих напрямів, але водночас зростає попит на «м'які навички» (soft skills).

Експансія платформеної зайнятості та гіг-економіки. Платформена зайнятість зросла на 34% за останні 5 років, ставши значущим сегментом глобального ринку праці та трансформуючи традиційні трудові відносини.

Масштаби платформеної економіки: за оцінками, понад 435 мільйонів людей у світі залучені до платформеної роботи (дані World Bank 2023), що становить близько 12% глобальної робочої сили.

Типи платформ:

- транспортні (Uber, Bolt, Lyft) - найбільший сегмент;
- доставка їжі та товарів (DoorDash, Glovo, Deliveroo);
- фріланс-платформи (Upwork, Fiverr, Freelancer.com) - об'єднують понад 70 млн фрілансерів;
- професійні послуги (Toptal для розробників, 99designs для дизайнерів);
- мікрозавдання (Amazon Mechanical Turk, Clickworker).

Географічна динаміка: найбільше зростання платформеної зайнятості спостерігається в країнах, що розвиваються - Індії (+78% за 5 років), Бразилії (+56%), Індонезії (+62%), що пов'язано з високим рівнем безробіття серед молоді та розвитком цифрової інфраструктури.

Демографічний профіль: платформені працівники переважно молоді (60% віком 18-34 роки), але зростає частка людей середнього віку, які використовують платформи як додаткове джерело доходу.

Економічні переваги та виклики:

- переваги: гнучкість графіка (80% платформених працівників цінують це найбільше), можливість додаткового заробітку, низькі бар'єри для входу;
- виклики: відсутність стабільного доходу (коливання можуть становити 50-70%), відсутність соціального захисту (медичне страхування, пенсійні внески, оплачувані відпустки), алгоритмічне управління та контроль.

Регуляторні дискусії: країни по-різному підходять до регулювання платформеної зайнятості. Європейський Союз ухвалив директиву про покращення умов праці платформених працівників (2024), Каліфорнія прийняла закон AB5 (пізніше частково скасований), що класифікує багатьох платформених працівників як штатних співробітників. У Великій Британії суди визнали водіїв Uber працівниками з правом на мінімальну зарплату.

«Портфельні кар'єри»: дедалі більше людей (особливо у креативних індустріях) поєднують кілька джерел доходу через різні платформи, що створює нову модель професійної самореалізації.

3. Революція віддаленої та гібридної роботи. Віддалена робота стала постійною нормою для 28% працівників у розвинутих країнах (зростання з 5-7% до пандемії), що представляє один із найбільших експериментів в організації праці в історії. Зростання «гіг-економіки» (gig economy) створює нестабільну зайнятість без соціальних гарантій: за даними ILO, понад 60% світової робочої сили зайняті в неформальній економіці.

Глобальна динаміка:

- у США 35% працівників працюють повністю віддалено, ще 40% - у гібридному режимі;
- у Європі середній показник становить 22-25% для віддаленої роботи;
- азійські країни (Японія, Південна Корея) демонструють нижчі показники (12-15%) через культурні особливості корпоративної культури;

– скандинавські країни лідирують за гнучкістю: у Нідерландах та Швеції понад 40% працівників мають можливість віддаленої роботи.

Секторальна диференціація:

– ІТ та технології: 70-80% компаній пропонують віддалену або гібридну роботу;

– фінанси та страхування: 50-60%;

– освіта: 35-45% (особливо вища освіта);

– професійні послуги (консалтинг, юридичні): 55-65%;

– виробництво та роздрібна торгівля: менше 10% (через специфіку).

Моделі організації:

– повністю віддалена (fully remote): компанії як GitLab, Automattic, Zapier не мають офісів;

– гібридна модель (hybrid): працівники поєднують офісну та віддалену роботу (наприклад, 3 дні в офісі, 2 дні вдома) - найпопулярніша модель;

– Remote-first: пріоритет віддаленій роботі, офіс використовується для колаборації;

– асинхронна робота: працівники працюють у різних часових поясах без необхідності одночасної присутності.

Економічні та соціальні наслідки:

– економія для працівників: середня економія на транспорті та харчуванні становить 4000-6000 доларів на рік;

– економія для роботодавців: зменшення офісних площ дозволяє заощаджувати 10-30% витрат на нерухомість;

– розширення пулу талантів: компанії можуть наймати з будь-якої точки світу, що зменшує географічні обмеження;

– Work-life balance: 78% віддалених працівників повідомляють про покращення балансу між роботою та особистим життям;

– виклики: ізоляція та самотність (54% віддалених працівників), складність розмежування роботи та особистого життя, «Zoom-втома».

Інфраструктурні зміни:

- зростання попиту на коворкінги (глобальний ринок оцінюється в 13 млрд доларів і зростає на 15% щороку);
- міграція з мегаполісів у менші міста та приміські зони («Zoom towns»);
- інвестиції в цифрові інструменти колаборації (Slack, Microsoft Teams, Zoom, Miro) - ринок оцінюється в 50 млрд доларів.

Нова географія праці: віддалена робота стимулює «цифровий номадизм» - за оцінками, 35 мільйонів людей можна класифікувати як цифрових номадів. Багато країн запровадили спеціальні візи для віддалених працівників (Естонія, Португалія, Барбадос, Дубай).

4. Автоматизація та трансформація структури зайнятості. Автоматизація замінить близько 85 мільйонів робочих місць до 2025 року, але створить приблизно 97 мільйонів нових позицій, що означає чисте створення 12 мільйонів робочих місць, але з радикальною зміною їхньої структури (табл. 2.2).

Таблиця 2.2 - Зміни попиту на навички до 2030 року

Категорія навичок	Тренд	Особливості
Цифрові навички	+++ зростання	Штучний інтелект, аналіз даних, кібербезпека
Креативність, інновації	++	Попит у креативних індустріях
Фізична праця	--	Автоматизація заміщує низькокваліфіковані професії
Управлінські навички	+	Перехід до гнучких команд і проектного менеджменту

Глобальний ринок праці зміщується до цифрових і когнітивних професій, а низькокваліфікована праця стає менш конкурентною. Це створює нові вимоги до систем освіти і перекваліфікації.

Технології-драйвери автоматизації:

- штучний інтелект та машинне навчання;
- робототехніка та автоматизовані системи;

- інтернет речей (IoT);
- доповнена та віртуальна реальність (AR/VR);
- блокчейн та розподілені реєстри;
- 3D-друк та адитивне виробництво;
- квантові обчислення (на ранніх стадіях).

Найбільш вразливі сектори та професії:

- виробництво: 50-70% рутинних операцій можуть бути автоматизовані (зварювання, складання, пакування);
- транспорт та логістика: автономні транспортні засоби загрожують 3,5 мільйонам водіїв вантажівок лише у США;
- роздрібна торгівля: автоматизовані каси, безконтактні магазини (Amazon Go), дрони для доставки;
- адміністративні функції: обробка даних, введення інформації, базова бухгалтерія (50-60% ризик автоматизації);
- фінансові послуги: базове кредитне оцінювання, трейдинг (алгоритмічна торгівля вже становить 70-80% обсягів);
- юридичні послуги: перегляд документів, базовий аналіз контрактів (40% завдань молодших юристів);
- медицина: діагностика за допомогою AI (рентген, МРТ), хірургічні роботи для складних операцій.

Професії майбутнього та нові робочі місця:

- Data Scientists та AI Engineers: попит зростає на 30-40% щороку;
- спеціалісти з кібербезпеки: дефіцит 3,5 мільйона фахівців глобально;
- фахівці з відновлюваної енергетики: сектор створить 24 мільйони робочих місць до 2030 року;
- спеціалісти з догляду за людьми: старіюче населення створює попит на 30 мільйонів медсестер та доглядальників;
- креативні професії: контент-креатори, UX/UI дизайнери, сценаристи для AI;

- етичні експерти з AI: нова професія для забезпечення відповідальності AI;
- фахівці з управління змінами: допомога організаціям у цифровій трансформації;
- спеціалісти з циркулярної економіки: управління відходами та повторне використання ресурсів.

Регіональні відмінності у впливі автоматизації:

- розвинуті країни: вищий рівень автоматизації (40-50% завдань), але краща адаптація завдяки системам перекваліфікації;
- країни, що розвиваються: нижчий рівень поточної автоматизації, але потенційно більша вразливість через концентрацію в легкоавтоматизованих секторах (текстиль, виробництво електроніки);
- Китай: найбільший інвестор у робототехніку (понад 50% світових інвестицій), що створює виклики для 100+ мільйонів виробничих працівників.

Соціально-економічні наслідки:

- поляризація ринку праці: зростання висококваліфікованих та низькокваліфікованих робочих місць при скороченні середнього сегменту («порожнина в середині»);
- географічна концентрація: нові робочі місця створюються переважно в технологічних хабах (Кремнієва долина, Остін, Берлін, Шенчжень);
- вікова вразливість: працівники 45+ років мають більші труднощі з адаптацією до нових технологій;
- гендерні наслідки: жінки становлять 57% працівників у високоризикових для автоматизації секторах (роздрібна торгівля, адміністрація).

Політичні відповіді:

- універсальний базовий дохід (UBI): пілотні програми в Фінляндії, Канаді, Кенії;
- податок на роботи: дискусії про оподаткування автоматизації для фінансування перекваліфікації (Білл Гейтс);

- національні стратегії AI: понад 60 країн розробили або впроваджують стратегії розвитку штучного інтелекту;
- фонди перекваліфікації: наприклад, Singapore's SkillsFuture з бюджетом 500 млн доларів щороку.

Ці чотири мегатренди - застарівання навичок, платформена зайнятість, віддалена робота та автоматизація - не діють ізольовано, а взаємодіють, створюючи системну трансформацію світового ринку праці. Успішна адаптація вимагає координованих зусиль урядів (інвестиції в освіту, соціальний захист), бізнесу (відповідальне впровадження технологій, інвестиції в персонал) та працівників (проактивне навчання протягом життя, адаптивність). Країни, які зможуть ефективно управляти цим переходом, отримають конкурентні переваги в глобальній економіці знань.

Розрив у заробітній платі між висококваліфікованими та низькокваліфікованими працівниками зростає: в США топ-менеджери заробляють у 350 разів більше, ніж середній працівник (у 1980-х це співвідношення було 30:1).

Жінки заробляють у середньому на 20% менше за чоловіків на аналогічних посадах (gender pay gap). Молодь стикається з вищим рівнем безробіття (14% глобально порівняно з 6% для дорослих) та частіше працює на тимчасових контрактах без перспектив кар'єрного зростання.

Фінансіалізація економіки та зростання доходів від капіталу. Доходи від капіталу (дивіденди, відсотки, оренда) зростають швидше, ніж доходи від праці, що підтверджує тезу Томаса Пікетті про $r > g$ (рентабельність капіталу перевищує темпи економічного зростання).

Власники активів (нерухомості, акцій, облігацій) значно виграли від зростання цін на активи, тоді як ті, хто залежить від заробітної плати, відстають.

Низькі процентні ставки після фінансової кризи 2008 року та пандемії COVID-19 стимулювали зростання цін на активи, що збагатило заможних власників.

Податкова нерівність та офшоризація. За оцінками Tax Justice Network, понад 10 трильйонів доларів перебувають в офшорних зонах, що призводить до втрати 427 мільярдів доларів податкових надходжень щороку.

Ефективна ставка оподаткування найбагатших часто нижча, ніж середнього класу через податкові пільги, оптимізацію та лазівки.

Транснаціональні корпорації використовують трансфертне ціноутворення для мінімізації податків, позбавляючи країни ресурсів для соціальних програм.

Соціальні та економічні наслідки. Зростаюча нерівність створює системні ризики:

- уповільнення економічного зростання: МВФ показав, що високі рівні нерівності знижують економічне зростання на довгостроковій перспективі;
- погіршення здоров'я населення: дослідження показують кореляцію між нерівністю та рівнем захворюваності, смертності та психічного здоров'я;
- соціальна нестабільність: високі рівні нерівності пов'язані з політичною поляризацією, зростанням популізму та соціальними заворушеннями;
- зниження соціальної мобільності: діти з бідних сімей мають менше шансів змінити свій соціальний статус («липкі підлоги» бідності);
- підрив демократії: концентрація економічної влади переходить у політичний вплив, що загрожує демократичним інститутам.

Ці тенденції вимагають комплексних політичних відповідей, включаючи прогресивне оподаткування, інвестиції в освіту та навички, зміцнення соціального захисту, регулювання цифрових платформ та міжнародну податкову співпрацю для боротьби з ухиленням від податків.

Соціальна мобільність - це здатність індивіда або сім'ї змінювати свій соціально-економічний статус протягом життя (внутрішньопоколіннева мобільність) або між поколіннями (міжпоколіннева мобільність). Високий рівень соціальної мобільності свідчить про меритократичність суспільства, де успіх визначається талантом і зусиллями, а не походженням. Низький рівень мобільності вказує на закостенілу соціальну структуру, де бідність і привілеї успадковуються.

За даними Global Social Mobility Report [68], який оцінює 82 країни за 10 ключовими параметрами, включаючи доступ до освіти, технологій, справедливості заробітних плат, соціальний захист та інклюзивність інститутів, спостерігається значна глобальна диференціація (рис. 2.2).

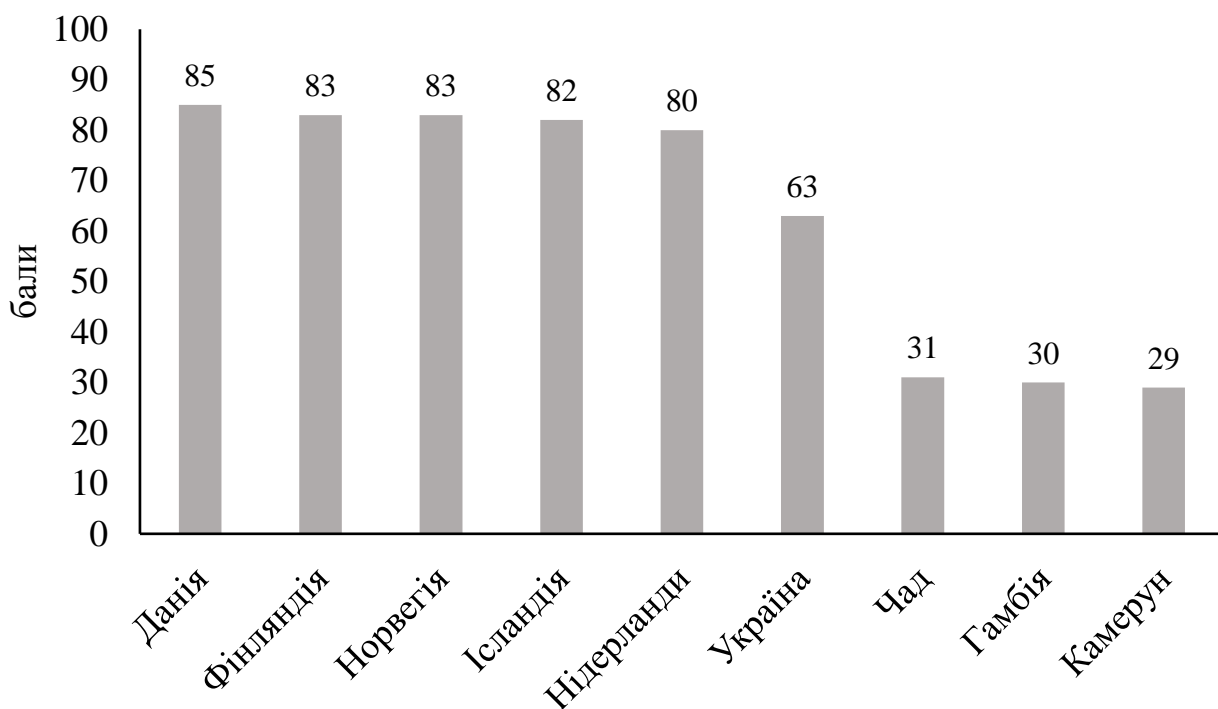

Рисунок 2.2 - Рейтинг соціальної мобільності (топ-5 і аутсайдери)

Лідери глобальної мобільності: Данія (85.2), Норвегія (83.6), Фінляндія (83.6), Швеція (83.5), Ісландія (82.7) мають наступні характеристики соціальної моделі.

Освіта:

- безкоштовна якісна освіта від дошкільної до університетської;
- високі витрати на освіту: 6-8% ВВП (середньосвітовий показник 4-5%);
- рівень грамотності близький до 100%;
- PISA rankings: стабільно в топ-20 глобально;
- університети світового рівня (Копенгагенський, Гельсінський,

Упсальський);

- інклюзивна система - діти з різних соціальних класів навчаються разом.

Соціальний захист:

- універсальні системи соціального забезпечення;
- щедрі батьківські відпустки (до 480 днів по догляду за дитиною у Швеції);
- безкоштовна або доступна медицина;

– підтримка безробітних: 70-90% від попереднього доходу протягом 1-2 років;

– програми активації для безробітних (перекваліфікація, навчання).

Економічна рівність:

– низький коефіцієнт Джині (0,24-0,28);

– прогресивне оподаткування (до 55-60% для найвищих доходів);

– сильні профспілки (70-80% охоплення працівників);

– мінімальна різниця в оплаті праці між топ-менеджментом і робітниками (1:20 порівняно з 1:350 у США).

Інституційна якість:

– високий рівень довіри до уряду та інститутів (70-80% населення);

– низький рівень корупції (топ-5 у Transparency International's CPI);

– ефективна державна служба;

– сильна верховенство права.

Цифрова інклюзивність:

– понад 95% населення має доступ до швидкісного Інтернету;

– цифрові державні послуги (e-government) охоплюють 90%+ процедур;

– високий рівень цифрової грамотності у всіх вікових групах.

Результати: дитина з бідної сім'ї в Данії має 85% шансів досягти середнього класу або вище протягом життя; міжпоколіннева еластичність доходів: 0,15-0,18 (найнижча у світі, що означає слабкий зв'язок між доходами батьків і дітей).

До структурних причин обмеженої соціальної мобільності можна віднести:

– нерівний доступ до якісної освіти (у країнах з низьким доходом лише 36% шкіл мають електрику, 34% - питну воду; «Ефект Матфея»: діти з освічених сімей мають краще домашнє середовище (книги, допомога з уроками); рання освіта (дошкільна) критична, але доступна переважно заможним);

– нерівність доходів та багатства (топ-1% володіє 45% глобального багатства; 3,5 мільярда людей (половина людства) володіють лише 2% багатства);

- слабкість та нерівність інститутів (корупція, дискримінація, слабкість судової системи; елітний захват – еліти контролюють політику на свою користь);
- цифровий розрив;
- соціокультурні бар'єри (гендерні норми, кастові/плеємінні системи, «культура бідності», географічна ізоляція, дискримінація).

Ця комплексна картина показує, що соціальна мобільність - це не випадковість, а результат систематичних інвестицій, інституційної якості та політичної волі. Країни можуть змінити свою траєкторію, але це вимагає довгострокового, послідовного підходу.

2.2 Регіональні диспропорції соціального розвитку

Регіональні диспропорції є фундаментальною характеристикою глобального соціально-економічного розвитку. Незважаючи на загальне зростання рівня життя у світі, різниця між регіонами не лише зберігається, а подекуди - поглиблюється. Це стосується таких ключових сфер, як тривалість життя, доступ до освіти, якість медичних послуг, рівень соціального захисту, соціальна мобільність та цифрова інклюзія. Аналіз соціальної диференціації між регіонами дозволяє оцінити стійкість глобального розвитку та визначити уразливі зони, що потребують інтервенцій міжнародної спільноти.

Першим кроком у вивченні регіональних диспропорцій є оцінка базових показників людського розвитку - тривалості життя, рівня освіти та рівня доходів. В табл. 2.3 наведена порівняльна характеристика регіонів за ключовими соціальними індикаторами.

Регіональні відмінності у соціальному розвитку мають значний масштаб: різниця між HDI Північної Америки та країн Африки становить 0,384, що означає майже двократну різницю в рівні людського розвитку.

Європа та Північна Америка: високий рівень соціального розвитку, але нові структурні ризики.

Таблиця 2.3. - Порівняння основних індикаторів соціального розвитку за регіонами світу, 2024 р. [48]

Регіон	HDI	Очікувана тривалість життя, років	Середня тривалість навчання, років	ВНД на душу населення (USD)
Європа та Центральна Азія	0,843	78,2	12,1	28530
Північна Америка	0,921	80,6	13,7	58450
Латинська Америка	0,758	75,4	9,5	15120
Східна Азія та Тихоокеанський регіон	0,765	76,3	10,2	17340
Південна Азія	0,621	69,8	6,5	6920
Близький Схід і Північна Африка	0,707	73,2	8,2	13540
Африка на південь від Сахари	0,537	62,1	5,6	3420

Європейські країни, особливо Північна та Західна Європа, мають найвищі показники:

- тривалість життя > 80 років;
- HDI > 0,90;
- високий рівень соціального захисту та інституційної стабільності.

Проте регіон стикається з трьома системними викликами:

- старіння населення (<https://population.un.org/wpp>);
- міграційні потоки та інтеграція біженців;
- цифрова нерівність між містами і периферією.

Північна Америка демонструє:

- високі доходи;
- високі освітні показники;
- потужні інституційні структури.

Однак США мають одну з найвищих у розвинених країнах нерівностей доходів [66], що суттєво знижує рівень соціальної мобільності населення.

Розвинені країни мають високі стартові позиції, але їхні соціальні системи стикаються з новими ризиками - демографічним тиском і зростанням нерівності.

Латинська Америка: середній рівень розвитку із хронічною нерівністю (табл. 2.4).

Ключові характеристики регіону:

- високий рівень урбанізації (80%);
- розвинені освітні системи;
- середній рівень доходів.

Проте:

- Латинська Америка має найвищий рівень нерівності доходів у світі (GINI ~ 0.46);
- соціальні системи нестійкі до політичної турбулентності й корупції.

Таблиця 2.4 - Латинська Америка: соціальні характеристики регіону

Показник	Значення
Індекс гендерної нерівності (ГІІ)	0,39
Молодіжне безробіття	16–23%
Рівень неформальної зайнятості	54%
Рівень неформальної зайнятості	54%

Регіон демонструє середні макроекономічні показники, але має критично високу соціальну нерівність, що уповільнює розвиток.

Азія: внутрішня поляризація між «локомотивами розвитку» та країнами з низьким доходом. Східна Азія - Китай, Південна Корея, Японія - регіон економічного прориву.

Плюси:

- висока тривалість життя (80+ років);
- потужні системи освіти;
- цифрові інновації (рис. 2.3).

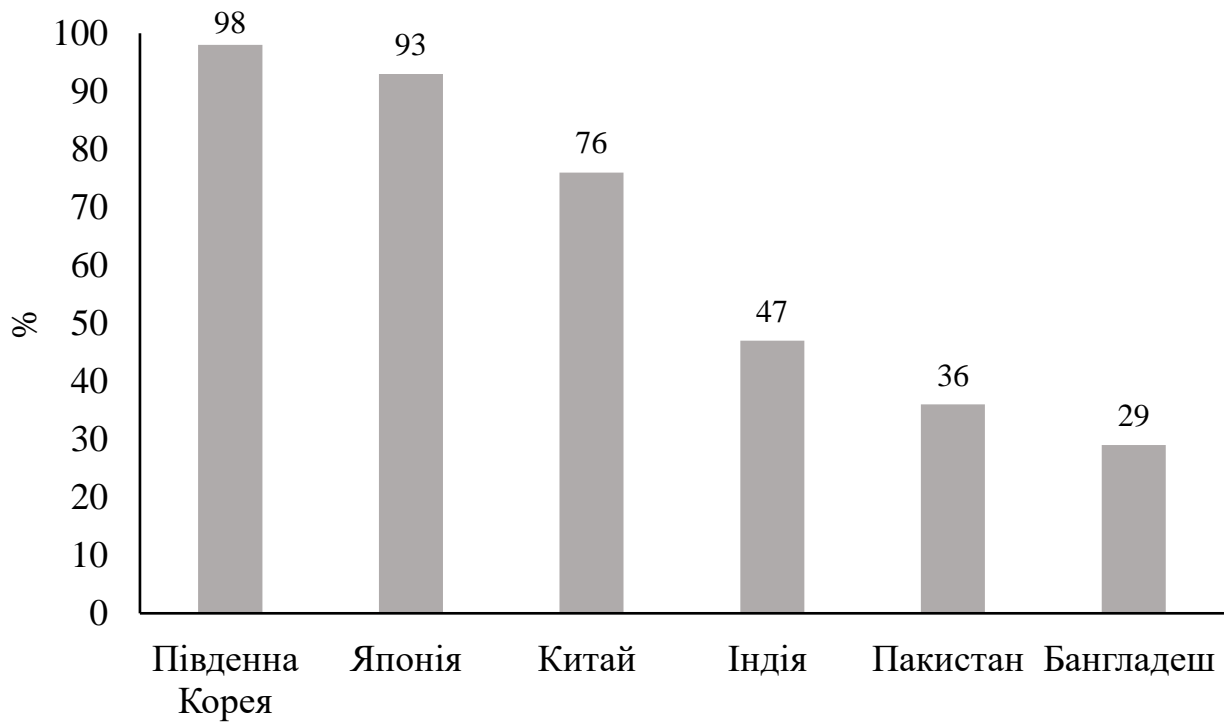

Рисунок 2.3 - Рівень цифрової інклюзії в Азії, % населення з доступом до інтернету

Мінуси:

- старіння населення (Японія - світовий рекорд);
- соціальний тиск, висока конкуренція;
- регіональні диспропорції між містами та селом.

Південна Азія: регіон має низький HDI через:

- низьку тривалість життя;
- низькі доходи;
- високу нерівність за статтю;
- демографічний вибух.

Азія є прикладом регіону з найвищою внутрішньою соціальною поляризацією у світі.

Африка: регіон найглибших структурних соціальних викликів (табл. 2.5).

Ключові проблеми:

- найнижчі показники HDI;

- низький рівень освіти;
- недостатній доступ до медицини;
- високі темпи народжуваності;
- найповільніша цифровізація.

Таблиця 2.5 – Соціальні індикатори Африки, 2023 р. [70]

Показник	Значення
Тривалість життя	62,1 років
Частка населення з доступом до інтернету	27%
Рівень бідності	41%
Середня тривалість навчання	5,6 років

Соціальний розвиток Африки стримується структурними причинами - історичними, економічними, інституційними та демографічними.

Близький Схід і Північна Африка (MENA): контраст між багатими та бідними країнами.

Регіон має «подвійну структуру»:

- високий рівень доходів у країнах Перської затоки;
- низькі соціальні показники у країнах, що переживають конфлікти (Сирія, Ємен, Судан).

Проблеми регіону:

- нерівність між статями;
- високий рівень молодіжного безробіття;
- політична нестабільність.

Регіональні диспропорції є системними й охоплюють кожну сферу соціального розвитку - освіти, здоров'я, доходи, інституційну якість і цифровий доступ. Північна Америка та Європа зберігають позиції світових лідерів, але стикаються з структурними викликами - старінням населення й нерівністю. Латинська Америка демонструє середні показники, але потерпає від «хронічної нерівності». Азія характеризується найвищою внутрішньою поляризацією серед

усіх регіонів. Африка лишається найбільш соціально вразливим регіоном через структурні обмеження. MENA демонструє різкі контрасти між надвисокими та наднизькими показниками соціального розвитку.

У цілому, регіональні диспропорції становлять один із ключових викликів глобальної соціальної політики та потребують комплексних, скоординованих міжнародних стратегій.

2.3 Глобальні соціальні виклики

Глобальний економічний розвиток супроводжується масштабними соціальними трансформаціями, які одночасно створюють нові можливості й формують нові ризики. Соціальні виклики стають дедалі складнішими, оскільки переплітають економічні, демографічні, інституційні та технологічні фактори. Аналіз провідних міжнародних організацій - ООН, OECD, WEF, ILO, WHO, Світового банку - свідчить, що у XXI столітті соціальна сфера стає ключовою точкою глобальної вразливості, і від її стабільності залежить стійкість економічних систем.

Одним із найсуттєвіших бар'єрів ефективного соціального розвитку у глобальному масштабі є багатовимірною нерівність, що охоплює не лише розподіл доходів, але й доступ до ключових соціальних ресурсів і можливостей. За аналітичними звітами UNDP, OECD та World Bank, нерівність сьогодні виступає системним фактором, який визначає соціальну структуру суспільства, рівень соціальної мобільності та можливості для довгострокового економічного зростання.

Нижче подано системний аналіз основних соціальних викликів, що визначають сучасну глобальну структуру розвитку.

За даними World Inequality Database [66] спостерігається стійка тенденція до поглиблення глобальної нерівності: 10% найбагатших людей світу отримують понад 52% сукупного світового доходу, тоді як 50% найбідніших - лише близько 8% (рис.2.4). Така диспропорція свідчить про концентрацію економічних можливостей

у руках обмеженої групи населення та про структурні бар'єри, що перешкоджають підвищенню добробуту для широких верств суспільства.

Зростання розриву між доходами має не лише економічний, а й глибокий соціальний характер, оскільки воно тісно корелює з доступом до якісної освіти, сучасних технологій, медичних послуг, фінансових ресурсів і ринку праці. Люди з низьким рівнем доходів часто стикаються з обмеженими можливостями покращення свого соціального становища, що формує «цикл бідності» та знижує соціальну мобільність. Натомість високі доходи, доступ до цифрових технологій та інноваційних секторів економіки забезпечують представникам найбагатших груп значно ширші можливості для подальшого зростання, інвестування та накопичення капіталу.

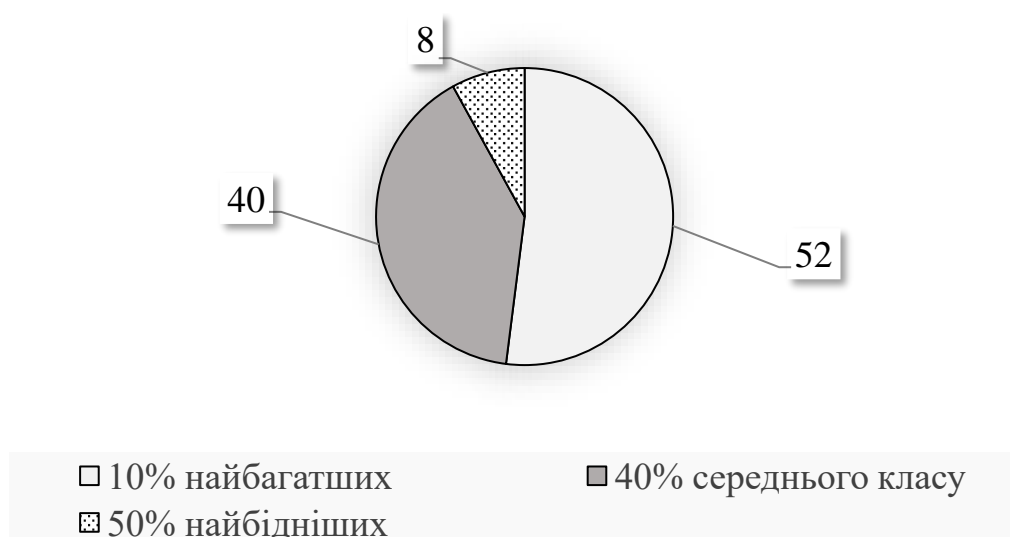

Рисунок 2.4 - Концентрація світового доходу між групами населення

Посилення глобальної нерівності також обумовлене нерівномірним розподілом економічного зростання між регіонами світу, де країни з високим рівнем доходу акумулюють більшу частку світових інвестицій, технологічного прогресу та людського капіталу. У країнах із низьким доходом обмеженість ресурсів, слабкість інституцій та низький рівень розвитку інфраструктури поглиблюють соціальну уразливість населення й обмежують можливості для подолання бідності.

Таким чином, зростання розриву між багатими та бідними перетворюється на один із ключових викликів глобального розвитку, впливаючи на соціальну стабільність, інституційну довіру, економічне зростання та перспективи сталого розвитку суспільств.

Таблиця 2.6 - Рівень нерівності доходів (GINI), регіони світу [71]

Регіон	GINI	Коментар
Європа	0,30–0,33	Найнижча нерівність
Північна Америка	0,41	Значна нерівність
Латинська Америка	0,46–0,53	Найвищі показники
Азія	0,35–0,45	Висока внутрішня поляризація
Африка	0,43–0,57	Структурна нерівність

У межах багатовимірної аналізу встановлено, що нерівність проявляється у шести ключових вимірах, кожен з яких суттєво впливає на якість і стійкість соціального розвитку.

1. Нерівність доступу до якісної освіти.

Освіта є одним із найважливіших елементів формування людського капіталу та соціальної мобільності. У країнах з низьким рівнем доходу значна частина дітей не має доступу до сучасних навчальних матеріалів, інформаційних технологій, кваліфікованих педагогічних кадрів. Це формує структурний розрив між освітніми можливостями різних соціальних груп, відтворюючи бідність із покоління в покоління. Дослідження World Bank показують, що у країнах Африки на південь від Сахари понад 80% учнів не досягають базового рівня грамотності до 10 років.

2. Нерівність доступу до медицини та охорони здоров'я.

Стан охорони здоров'я визначає тривалість життя, продуктивність та можливість участі в економічній діяльності. Розрив у доступі до медичних послуг між розвиненими та країнами, що розвиваються, залишається суттєвим. За даними WHO, забезпеченість лікарями у країнах із низьким доходом у 10 разів нижча, ніж у країнах ОЕСР, а рівень дитячої смертності - у 12–14 разів вищий. Низька якість

медичних послуг обмежує можливості людей розвивати свій потенціал та підвищує вразливість соціальних систем.

3. Нерівність соціальної мобільності.

Низький рівень соціальної мобільності свідчить про те, що соціальне походження людини значною мірою визначає її економічне майбутнє. За Global Social Mobility Index, найнижчі показники мобільності спостерігаються у Латинській Америці, Африці та Південній Азії. Це означає, що люди, народжені в умовах бідності, мають обмежені шанси покращити свій добробут незалежно від рівня їхньої освіти чи праці. Низька мобільність знижує загальний рівень довіри до державних інституцій і посилює соціальну поляризацію.

4. Цифрова нерівність як новий виклик соціального розвитку.

Цифрова трансформація відкриває нові можливості, але водночас створює нові форми нерівності. Згідно з даними ІТУ, близько 2,6 млрд людей не мають доступу до інтернету, що обмежує їхню участь у сучасному економічному та соціальному житті. У країнах Африки та Південної Азії цифровий розрив особливо помітний: навіть там, де доступ до мережі є, цифрова грамотність залишається низькою. У результаті значна частина населення позбавлена можливості отримувати освіту онлайн, користуватися електронними державними послугами, розвивати підприємництво або конкурувати на ринку праці.

5. Гендерні диспропорції у можливостях та участі.

Гендерна нерівність, за даними Індексу гендерної нерівності (GIN), залишається значною у Південній Азії, частині Близького Сходу, Північній та Тропічній Африці. Жінки мають значно нижчі можливості доступу до освіти, фінансових ресурсів, формальної зайнятості та політичного представництва. Внаслідок цього суспільство втрачає значну частину свого людського потенціалу, що негативно позначається на загальних темпах соціально-економічного розвитку.

6. Нерівність у політичній участі та впливі.

Одним із найменш досліджених, але надзвичайно важливих аспектів нерівності є нерівність у можливостях впливати на політичні рішення. У країнах із високим рівнем соціальної нерівності представники бідніших груп меншою мірою

залучені до політичного життя, мають обмежений доступ до інформації, а їхні інтереси меншою мірою представлені в органах влади. Це сприяє концентрації політичної влади та поглиблює недовіру до інституцій, підвищуючи ризики соціальних конфліктів.

Зростання нерівності становить системну загрозу для глобальної економічної стабільності, оскільки веде до:

- зниження соціальної мобільності;
- політичної радикалізації;
- уповільнення економічного зростання;
- зростання соціальної напруги;
- посилення бідності.

Екологічні зміни, насамперед глобальне потепління, дедалі частіше розглядаються не лише як природні явища, а як потужні соціально-економічні фактори, що формують нові виклики для розвитку людства. За даними Програми ООН з навколишнього середовища [72], кліматична криза має виражений нерівномірний вплив: країни, які роблять найменший внесок у глобальні викиди парникових газів, найбільше страждають від наслідків зміни клімату. Така «кліматична нерівність» поглиблює існуючі соціальні диспропорції та створює нові загрози для сталого розвитку.

Найбільш уразливими є держави Африки, Південної Азії та островних регіонів Тихого океану. У цих регіонах поєднуються низька стійкість до природних катастроф, висока залежність від аграрного виробництва, багатовимірна бідність і слабкі інституції. Часті посухи, повені, циклони та підвищення рівня моря призводять до втрати врожаїв, руйнування інфраструктури, дефіциту водних ресурсів та загострення соціально-економічних проблем. Наслідки кліматичних змін у таких регіонах проявляються у зростанні бідності, поширенні голоду, вимушеній міграції та зростанні конфліктності за обмежені природні ресурси.

Соціальні наслідки глобального потепління стають все більш очевидними і для інших частин світу. Зростання частоти й інтенсивності екстремальних температурних явищ прямо впливає на рівень смертності, особливо серед людей

похилого віку та соціально вразливих груп. Поширення тропічних і водно-інфекційних хвороб, таких як малярія чи денге, відбувається в регіонах, де раніше вони не фіксувалися, що створює нові виклики для систем охорони здоров'я.

Крім того, глобальне потепління спричиняє руйнування житлової інфраструктури внаслідок повеней, штормів та лісових пожеж, що призводить до втрати житла та майна мільйонів людей. Значний вплив фіксується і на ринку праці: у сільському господарстві, яке особливо залежить від кліматичних умов, спостерігається зменшення продуктивності праці та втрата робочих місць. Це не лише погіршує економічне становище сільських громад, але й стимулює внутрішню та міжнародну міграцію, створюючи додатковий тиск на соціальні системи приймаючих країн.

Таким чином, екологічно-соціальні виклики формують новий вимір глобальної нерівності, посилюючи як економічні, так і соціальні диспропорції між країнами та регіонами. Кліматичні зміни дедалі більше визначають траєкторії соціального розвитку, впливаючи на рівень життя, здоров'я, зайнятість, міграційні процеси та політичну стабільність. Їхній комплексний характер вимагає інтегрованих підходів до соціальної політики та довгострокових стратегій адаптації.

Отже, соціальні виклики глобального розвитку є багатовимірними та взаємопов'язаними. Нерівність стає фундаментальним бар'єром соціальної стійкості. Демографічні зміни створюють різні соціальні моделі - старіння і вибухове зростання населення. Цифровий розрив формує нову глобальну ієрархію доступу до можливостей. Інституційні ризики визначають здатність держав забезпечувати соціальну стабільність. Екологічні виклики стають соціальними - бідність, міграція, доступ до води і продовольства. У сукупності ці виклики потребують реформування глобальної соціальної політики та розробки нових стратегій розвитку.

Багатовимірна нерівність є одним із головних індикаторів низької ефективності глобальних соціальних систем і водночас ключовою перешкодою для сталого розвитку. Вона обмежує можливості людей реалізувати власний потенціал, знижує рівень довіри до інституцій, поглиблює соціальну фрагментацію та створює

ризиків політичної нестабільності. Саме тому аналіз нерівності є невід'ємною частиною оцінки ефективності соціального розвитку та формування подальших стратегій його удосконалення.

Висновки до 2 розділу

У другому розділі було здійснено комплексний аналітичний огляд соціальних вимірів глобального економічного розвитку, що дало змогу виявити ключові тенденції, регіональні відмінності та структурні соціальні виклики сучасного світу. Отримані результати підтверджують, що соціальна сфера є критичним чинником стабільності й конкурентоспроможності країн у XXI столітті, а глобальні трансформації мають виражений диференційований характер.

У підрозділі 2.1 було встановлено, що глобальні тенденції соціального розвитку характеризуються нерівномірністю, яку визначають демографічні процеси, цифровізація, зміни на ринку праці, зростання нерівності та посилення значення людського капіталу. Демографічна асиметрія світу зумовлює появу різних соціальних моделей: старіння населення у Європі та Східній Азії та стрімке зростання населення у країнах Африки та Південної Азії формують абсолютно різні виклики для систем охорони здоров'я, освіти та зайнятості. Цифрова трансформація відкриває нові можливості, але водночас створює цифровий розрив між регіонами та соціальними групами, що посилює уже існуючі форми нерівності.

У підрозділі 2.2 було проаналізовано регіональні диспропорції соціального розвитку, які є фундаментальною характеристикою сучасного глобального простору. Північна Америка та Європа демонструють найвищі показники людського розвитку, але стикаються з новими структурними ризиками - старінням населення та зростанням соціальної нерівності. Латинська Америка характеризується хронічно високою нерівністю та нестабільністю соціальних систем. Азія є найбільш поляризованим регіоном, де високорозвинені країни сусідять із державами з низькими показниками соціального розвитку. Африка залишається найбільш соціально вразливим регіоном, у якому структурні

інституційні та економічні обмеження перешкоджають подоланню бідності та покращенню доступу до базових соціальних послуг. Близький Схід демонструє одночасно високий рівень доходів у країнах Перської затоки та глибоку соціальну кризу в країнах, що переживають збройні конфлікти.

У підрозділі 2.3 було виявлено основні соціальні виклики глобального розвитку, серед яких найзначнішими є поглиблення соціальної нерівності, демографічні зміни, зростання міграційних потоків, загострення екологічних ризиків, цифрова сегрегація та криза довіри до інституцій. Нерівність стала структурним явищем, що негативно впливає на можливості соціальної мобільності й підвищує соціальну напругу. Цифрова революція трансформує ринок праці, створюючи нові професії та одночасно витісняючи низькокваліфікованих працівників. Екологічні та кліматичні зміни вже мають соціальні наслідки - міграцію, голод, руйнування інфраструктури та зростання бідності в найбільш вразливих регіонах.

Узагальнюючи результати аналітичного дослідження, можна стверджувати, що соціальний розвиток у глобальному контексті визначається не лише економічними параметрами, а й структурою інституцій, якістю суспільних послуг, рівнем цифрової інклюзії та здатністю держав адаптуватися до демографічних і технологічних змін. Виявлені регіональні диспропорції та глобальні соціальні виклики вказують на необхідність побудови довгострокових стратегій, спрямованих на формування інклюзивного, стійкого та рівноправного суспільного середовища.

Отже, другий розділ формує емпіричну основу для розроблення подальших рекомендацій щодо подолання соціальних диспропорцій і формування ефективної політики соціального розвитку, що буде представлено у розділі 3.

3 НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ АСПЕКТІВ ГЛОБАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

3.1 Механізми зменшення глобальної соціальної нерівності

Глобальна соціальна нерівність є однією з найстійкіших проблем світового розвитку, що має як економічні, так і глибоко структурні соціальні корені. Нерівність відтворюється через комбінацію факторів - різний доступ до освіти, медицини, технологій, інституційних можливостей, ринку праці та соціального захисту. Вона має багатогранний характер і проявляється як нерівність доходів, нерівність можливостей, регіональна нерівність, гендерна нерівність та цифрова нерівність. Тому зменшення глобальної нерівності вимагає комплексного підходу та системи узгоджених міжнародних механізмів.

Нижче представлено ґрунтовний аналіз ключових інструментів, які міжнародна спільнота розглядає як найефективніші механізми зниження глобальної соціальної нерівності у XXI столітті.

1. Розвиток інклюзивної системи освіти.

Освіта є центральним інструментом подолання нерівності можливостей. UNDP та Світовий банк підкреслюють, що кожен додатковий рік навчання збільшує індивідуальний дохід у середньому на 8–10% [71]. Однак у багатьох країнах доступ до якісної освіти обмежений (табл. 3.1).

Ключові принципи інклюзивної освітньої політики:

- рівний доступ до дошкільної, базової та середньої освіти;
- розвиток цифрових компетентностей;
- скорочення розриву між міськими і сільськими школами;
- інвестиції в підвищення кваліфікації педагогів;
- створення безпечних і доступних навчальних просторів.

Головною тенденцією є небезпечний розрив між розвиненими та бідними регіонами, що призводить до збереження «циклу бідності» та низької соціальної мобільності.

Таблиця 3.1 - Глобальні освітні розриви, 2023 р. [73]

Регіон	Доступ до середньої освіти (%)	Доступ до інтернету в школах (%)	Питома вага недостатньо кваліфікованих вчителів (%)
Європа	98	94	3
Північна Америка	96	97	5
Латинська Америка	78	66	27
Азія	72	54	31
Африка	49	21	43

Одним із найяскравіших індикаторів глобальної соціальної нерівності є різниця у тривалості життя населення. За даними Світового банку та Всесвітньої організації охорони здоров'я (WHO), середня тривалість життя у розвинених країнах становить приблизно 80,4 року, тоді як у країнах із низьким рівнем доходу - лише 62,3 року. Таким чином, розрив досягає 18,1 року, що є критичним показником диспропорцій у соціальному розвитку, доступі до ресурсів та якості життя. (рис. 3.1).

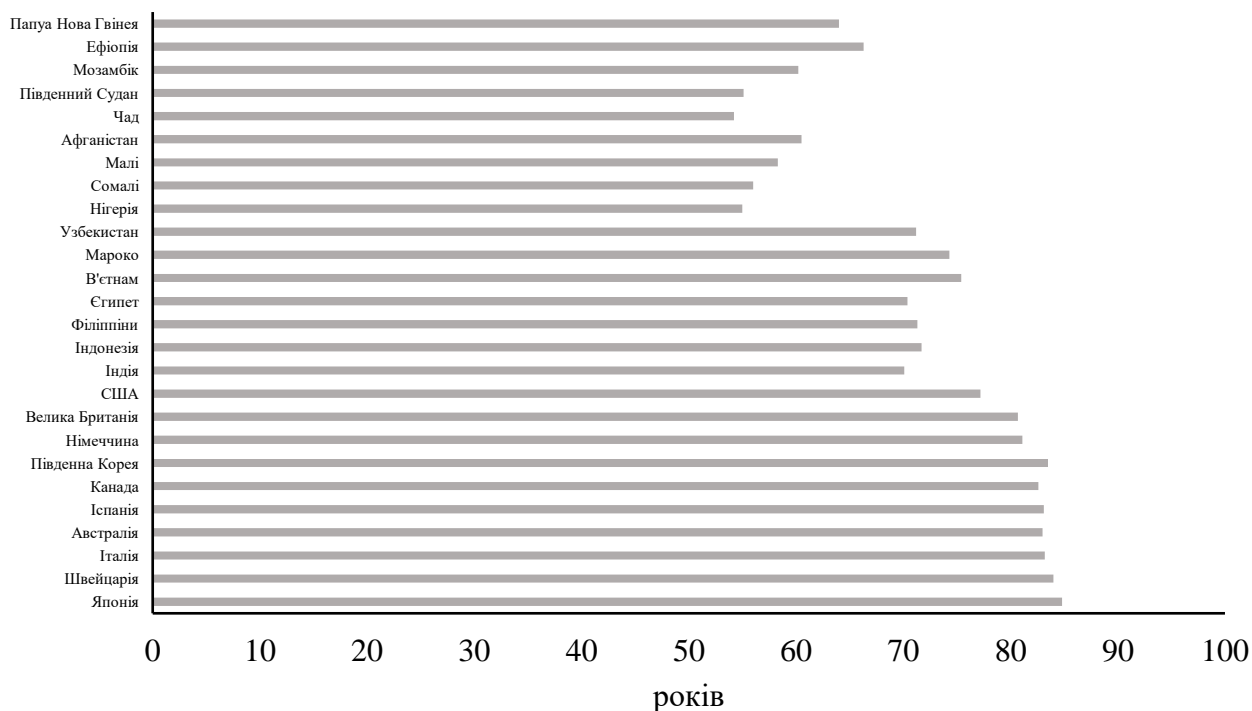

Рисунок 3.1 - Різниця у тривалості життя (розвинені vs бідні країни) [74]

Навіть серед розвинених країн існують значні розбіжності. У країнах з низьким доходом найгостріше проявляються: голод, конфлікти, слабкість медичної системи, нестача чистої води, низький рівень вакцинації.

Причини цього розриву мають багатофакторний характер. По-перше, у країнах із низьким доходом системи охорони здоров'я часто перебувають у стані хронічної недостатності фінансування, браку медичного персоналу, низької доступності медикаментів та обмежених можливостей профілактики захворювань. У багатьох регіонах Африки та Південної Азії кількість лікарів на 10 тис. населення у 10–20 разів менша, ніж у державах Західної Європи чи Північної Америки. Це призводить до високого рівня смертності, зокрема дитячої та материнської, а також до недостатньої діагностики та лікування хронічних захворювань.

По-друге, значну роль відіграють соціально-економічні умови, такі як рівень доходу, якість харчування, доступ до чистої води та санітарних умов. У країнах із низьким доходом значна частина населення живе в умовах, які не забезпечують навіть базових стандартів безпеки та гігієни, що підвищує ризики інфекційних захворювань і загострює хронічні стани, такі як серцево-судинні чи респіраторні хвороби.

По-третє, на тривалість життя істотно впливають екологічні умови та зміна клімату. Жителі бідніших країн зазнають непропорційно високого впливу екстремальних погодних явищ, таких як посухи, повені, урагани, забруднення повітря та води. За даними UNEP, понад 90% смертей, пов'язаних зі змінами клімату, трапляються саме в країнах, що розвиваються, де адаптаційні можливості населення обмежені.

Четвертим важливим фактором є обмежений доступ до освіти та інформації щодо здорового способу життя. Низький рівень освіти корелює з вищими рівнями смертності та частотою небезпечних поведінкових практик, таких як тютюнопаління, неправильне харчування, недостатня фізична активність. У розвинених країнах системи профілактичної медицини та

громадського здоров'я працюють значно ефективніше, що дозволяє зменшувати смертність від хронічних захворювань.

Крім того, у країнах з низьким доходом існує високий рівень політичної нестабільності та конфліктів, які призводять до руйнування інфраструктури, масових переміщень населення, різкого погіршення доступу до медичних послуг і зростання смертності. Наприклад, у регіонах Східної Африки та Близького Сходу конфлікти тривають десятиліттями, що відображається у найнижчих показниках тривалості життя у світі.

Фактори, що впливають на різницю в тривалості життя, наведені у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2 – Показники тривалості життя для розвинених країн та країн з низьким доходом

Показник	Розвинені країни	Країни з низьким доходом
Тривалість життя (років)	80,4	62,3
Дитяча смертність (на 1000 народжень)	4-6	50-60
Кількість лікарів (на 10 тис. населення)	30-40	2-5
Доступ до чистої води (%)	98-100	50-65
Витрати на охорону здоров'я (% ВВП)	8-12	1-3

Інвестиції в охорону здоров'я є найефективнішими інструментами зниження нерівності, оскільки без здоров'я неможливий розвиток людського капіталу.

механізми:

- універсальне медичне страхування;
- розвиток первинної ланки медицини;
- програми вакцинації;
- доступ до базових лікарських засобів;
- модернізація медичної інфраструктури.

Таким чином, різниця у тривалості життя між розвиненими та бідними країнами є не просто статистичним показником, а інтегральним відображенням

глибокої нерівності у доступі до ресурсів, можливостей та соціальних послуг. Цей розрив свідчить про системний характер глобальної соціальної нерівності та потребу у формуванні цілісних міжнародних стратегій підтримки найуразливіших регіонів світу.

Ринок праці є одним із головних «каналів», через які нерівність відтворюється або зменшується.

Основні глобальні виклики:

- цифровізація витісняє низькокваліфіковані професії;
- платформена (гіг) зайнятість не гарантує соціального захисту;
- гендерний розрив у зарплатах (14%);/

Механізми вирішення:

- інвестиції в перепідготовку та підвищення кваліфікації;
- легалізація гіг-економіки;
- розвиток програм зайнятості молоді;
- запровадження гідної мінімальної заробітної плати;
- посилення трудового законодавства.

Прогнозні дані щодо розвитку світового ринку праці наведені у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3 - Динаміка втрати/створення робочих місць до 2030 року

Категорія	Втрачені професії	Нові професії
Автоматизація	-85 млн	+97 млн
Цифрова економіка	-	+30 млн
Сектор догляду	-	+38 млн
Неформальна зайнятість	-	-15 млн (легалізація)

Головним ресурсом скорочення нерівності на ринку праці є перекваліфікація, але саме вона є найдорожчим і найменш доступним механізмом у країнах, що розвиваються.

ОЕСД наголошує, що фіскальна політика здатна скоротити нерівність на 20–30% [57].

Ключові інструменти:

- прогресивне оподаткування;
- оподаткування надприбутків корпорацій;
- податки на спадщину;
- податки на екологічне забруднення;
- прозорість фінансових потоків.

Країни з високою прогресивністю податків (Скандинавія) мають найнижчу нерівність у світі.

Ефективна система соціального захисту може скоротити нерівність майже вдвічі (табл. 3.4).

Таблиця 3.4 - Ефективність соціальних трансфертів, % зменшення індекса Джині

Регіон	Зменшення нерівності (%)
Європа	38
Північна Америка	22
Латинська Америка	17
Азія	11
Африка	6

Елементи сучасної системи соціального захисту:

- адресні виплати бідним сім'ям;
- пенсійне страхування;
- медичні субсидії;
- підтримка безробітних;
- програми харчової безпеки.

Соціальні трансферти - один з найбільш дієвих інструментів, але їх ефективність залежить від прозорості механізмів та рівня корупції.

Цифрова нерівність у XXI столітті стала однією з головних форм соціальної нерівності.

Ключові напрямки:

- забезпечення широкопasmового інтернету;

- підвищення цифрової грамотності;
- доступ до цифрових послуг (освіта, медицина, держслужби);
- розвиток інклюзивних цифрових платформ.

Гендерні розриви значною мірою визначають загальну соціальну нерівність.

Механізми подолання:

- рівний доступ до освіти;
- підтримка жінок у STEM;
- подолання розриву в оплаті праці;
- підтримка жінок-підприємниць;
- декретні гарантії та соціальні пакети.

Корупція є одним із головних факторів, що відтворюють нерівність.

За даними Міжнародного неурядового руху та організації, що бореться з корупцією та досліджує її рівень у світі (Transparency International) у країнах з високою корупцією нерівність на 25–35% вища [75].

Ключові рішення:

- незалежні антикорупційні органи;
- прозорі соціальні програми;
- цифровізація державних послуг;
- електронне урядування.

Отже, глобальна соціальна нерівність має структурний характер і відтворюється через доступ до ресурсів, інституцій та технологій. Найефективніші механізми її зменшення - освіта, медицина, ринок праці, податкова політика, соціальні трансферти та цифрова інклюзія. Успіх держав у подоланні нерівності залежить від інституційної спроможності, рівня корупції та інтеграції глобальних практик. Нерівність може бути подолана лише у разі синхронної дії всіх механізмів - від політики зайнятості до інклюзивного цифрового розвитку.

3.2 Модернізація системи соціального захисту та соціальної інфраструктури

Система соціального захисту та соціальна інфраструктура є фундаментальною умовою стабільного розвитку суспільства. У глобальному вимірі вони визначають якість життя населення, рівень соціальної безпеки, спроможність держави реагувати на кризи та адаптуватися до демографічних, економічних і технологічних змін. Модернізація цих систем є центральним напрямом соціально-економічної політики більшості країн світу, оскільки традиційні моделі соціального забезпечення вже не здатні ефективно протидіяти сучасним викликам: нерівності, старінню населення, глобальним міграційним процесам, кліматичним ризикам і цифровій трансформації.

У цьому підрозділі пропонується комплексний аналіз основних концепцій, моделей і інструментів модернізації систем соціального захисту та інфраструктури, що застосовуються у різних країнах світу.

Соціальний захист у більшості країн формувався у два етапи:

- «бісмаркіанська» модель: соціальне страхування, пов'язане з зайнятістю;
- «бейвериджська» модель: універсальні соціальні послуги, фінансовані через оподаткування.

У XXI столітті ці дві моделі еволюціонували у гнучкі мультикомпонентні системи, що включають:

- соціальне страхування;
- соціальну допомогу;
- інформаційно-цифрові сервіси;
- регіональні програми;
- елементи приватного страхування.

ОЕСД наголошує [57], що сучасні системи повинні не лише забезпечувати мінімальний рівень добробуту, а й стимулювати участь у ринку праці, підтримувати людський потенціал і формувати соціальну стійкість.

Основними напрямками модернізації соціального захисту є універсальні соціальні гарантії та адресна допомога.

Баланс між універсальністю та адресністю - одна з ключових проблем сучасної соціальної політики. (табл. 3.5).

Таблиця 3.5 - Порівняння універсальних та адресних моделей

Критерій	Універсальні програми	Адресні програми
Соціальний ефект	Високий	Середній
Адміністративні витрати	Низькі	Високі
Ризик помилкових нарахувань	Низький	Високий
Рівень довіри	Високий	Низький–середній
Потенціал зменшення бідності	Високий	Середній

Переваги універсальних моделей (Скандинавія): низька нерівність, висока соціальна мобільність, довіра до інститутів.

Переваги адресних моделей (США, Латинська Америка): менший бюджетний тиск, таргетована підтримка бідних сімей.

Пенсійні системи стикаються з кризою через старіння населення. За даними ООН, співвідношення працездатних і пенсіонерів до 2050 року зменшиться на 40–60% [60].

Головні механізми модернізації пенсійної системи:

- підвищення пенсійного віку;
- багаторівневі пенсійні системи;
- стимулювання приватних накопичень;
- цифровізація адміністрування;
- прозорість і автоматизація пенсійних розрахунків.

Без модернізації пенсійних систем держави ризикують зіткнутися з фіскальною нестійкістю та соціальною нестабільністю.

Соціальна інфраструктура - це «несучий каркас» суспільства. Її розвиток визначає якість життя, доступність послуг і можливості соціальної мобільності.

Головні напрями модернізації освітньої інфраструктури:

- цифровізація шкіл;
- рівний доступ до освітніх ресурсів;
- розвиток інклюзивного освітнього середовища;
- модернізація навчальних програм для ринку праці.

Основні тенденції розвитку інфраструктури охорони здоров'я:

- розвиток телемедицини;
- забезпечення універсального медичного покриття;
- модернізація лікарень;
- підвищення стійкості системи до пандемій;
- розвиток інфраструктури психічного здоров'я.

Понад 1,1 млрд людей проживають у неякісних житлових умовах , ключові рішення щодо вдосконалення житлової інфраструктури:

- державні програми доступного житла;
- реновація міських кварталів;
- енергоефективні стандарти;
- розвиток зелених зон та громадських просторів.

Мобільність і цифрова підключеність є ключовими умовами для доступу до ринку праці та соціальних послуг.

Основними напрямками модернізації транспортної та цифрової інфраструктури є:

- розвиток громадського транспорту;
- цифровізація міст (smart-cities);
- розвиток широкопasmового інтернету.

У ХХІ столітті соціальний захист стає дедалі більш цифровим.

Електронні системи соціальних послуг:

- електронні реєстри;
- автоматизоване призначення виплат;
- біометрична ідентифікація;
- електронні картки соціального страхування;

– цифрові кабінети громадян.

Цифровізація соціальних систем є одним із найважливіших напрямів модернізації соціальної політики, оскільки дозволяє значно підвищити ефективність державного управління, зменшити адміністративні витрати та забезпечити рівний доступ до соціальних послуг. Як показано в таблиці 3.6, перехід від традиційних паперових процедур до цифрових сервісів суттєво змінює якість взаємодії громадян із державою.

Таблиця 3.6 - Ефективність цифровізації соціальних систем

Критерій	До цифровізації	Після цифровізації
Витрати на адміністрування, %	100	58
Кількість помилкових виплат	Висока	Низька
Час отримання послуг	Дні–тижні	Хвилини–години
Доступність	Обмежена	Універсальна

По-перше, цифровізація дає змогу в разі скоротити витрати на адміністрування. Якщо у традиційній системі їх рівень умовно становив 100% (високі трудові витрати, дублювання функцій, витрати на документообіг), то після впровадження електронних реєстрів і автоматизованих платформ ці витрати зменшуються майже наполовину - до 58%. Це зумовлено зниженням потреби в ручній обробці даних, скороченням кількості контактних точок та автоматизацією процесів призначення виплат.

По-друге, цифрові рішення дозволяють суттєво скоротити кількість помилкових або неправомірних виплат. У традиційних системах вони були високими через людський фактор, недостатню синхронізацію баз даних та складність перевірки правомірності наданих документів. Використання електронних реєстрів, верифікації даних та алгоритмів перевірки значно знижує ймовірність помилок, забезпечуючи прозорість і контрольованість соціальних трансфертів.

По-третє, цифровізація кардинально впливає на швидкість отримання соціальних послуг. Якщо раніше громадянам доводилося чекати від кількох днів

до кількох тижнів для обробки документів, то цифрові сервіси скорочують цей час до хвилин або годин. Автоматична перевірка документів, електронні кабінети, цифрові черги та онлайн-доступ до адміністративних послуг значно полегшують доступ до соціальних виплат, субсидій, пільг чи реєстраційних процедур.

Нарешті, цифровізація фундаментально змінює доступність соціальних послуг. У традиційній моделі доступ був обмежений територіально, часовими рамками роботи установ або фізичними бар'єрами. Після переходу до цифрової інфраструктури соціальні послуги стають універсально доступними, незалежно від місця проживання, стану здоров'я чи рівня мобільності громадян. Це особливо важливо для людей з інвалідністю, мешканців сільських територій, внутрішньо переміщених осіб і літніх людей.

Таким чином, цифровізація соціальних систем виступає потужним інструментом підвищення їх ефективності, прозорості та інклюзивності. Вона сприяє не лише оптимізації державного управління, але й формуванню справедливішої та доступнішої соціальної політики, що є ключовою умовою для зміцнення соціальної стійкості в умовах сучасних глобальних викликів.

Розвитнуті країни впроваджують штучний інтелект та цифрові технології в соціальних послугах

- алгоритми прогнозування бідності;
- системи моніторингу ризиків;
- автоматичний аналіз потреб населення;
- цифрову ідентифікацію вразливих груп.

Сучасні моделі соціальної інфраструктури передбачають участь:

- держави (регуляція, фінансування);
- бізнесу (інвестиції, інновації);
- громадських організацій (локальна підтримка);
- міжнародних інституцій (фінансова і технічна допомога).

Отже, модернізація соціального захисту є центральною умовою для скорочення глобальної нерівності та зміцнення соціальної стійкості.

Найефективніші моделі поєднують універсальні соціальні гарантії, цифрові сервіси, багаторівневі пенсійні системи та інклюзивну соціальну інфраструктуру. Країни з високою якістю соціальних інститутів демонструють найкращі показники людського розвитку та найнижчий рівень нерівності. Цифровізація є найбільш потужним інструментом модернізації соціальної сфери. Успішна модернізація потребує політичної волі, інституційної спроможності та партнерства між усіма секторами суспільства.

3.3 Соціальна стійкість та формування системи сталого розвитку

Соціальна стійкість є ключовим елементом сучасної парадигми сталого розвитку, який передбачає гармонійне поєднання економічних, соціальних та екологічних факторів задля забезпечення довгострокового добробуту суспільства. У глобальному масштабі соціальна стійкість визначає здатність спільнот адаптуватися до криз, зберігати інституційну цілісність, відновлювати ресурси та забезпечувати рівні можливості для всіх груп населення. Зростання масштабів соціальних ризиків - нерівність, демографічні зміни, міграція, війни, екологічні катастрофи, цифрова поляризація - формує потребу у новій системі управління соціальною безпекою, що інтегрує інновації, інклюзію та ціннісно-орієнтований підхід.

Сучасна глобальна дискусія визначає соціальну стійкість не як окремий елемент соціальної політики, а як багатовимірну структуру, що включає інституційну, економічну, демографічну, культурну та екологічну складові. У цьому підрозділі здійснюється комплексний аналіз механізмів формування соціальної стійкості у контексті моделі сталого розвитку.

Соціальна стійкість визначається як здатність соціальної системи:

- адаптуватися до зовнішніх шоків;
- мінімізувати соціальні втрати;
- забезпечувати інтеграцію та згуртованість населення;
- підтримувати стабільний рівень добробуту;

- створювати умови для рівних можливостей.

Програма розвитку ООН (UNDP) [48] розглядає соціальну стійкість як ядро людського розвитку, що визначає спроможність держави забезпечувати гідне життя незалежно від глобальних загроз.

Сучасні дослідження виокремлюють такі компоненти соціальної стійкості (табл. 3.7):

- інституційна стійкість (спроможність державних інститутів забезпечувати правопорядок, соціальний захист, доступність послуг);
- економічна стійкість (стабільність ринку праці, наявність механізмів реагування на економічні шоки);
- демографічна стійкість (баланс вікової структури, адаптація до старіння та міграції);
- технологічна стійкість (цифровізація послуг, кібербезпека, доступ до інтернету);
- екологічна стійкість (захист довкілля, зелена інфраструктура, адаптація до кліматичних змін);
- культурно-ціннісна стійкість (високий рівень довіри, соціальний капітал, солідарність, громадянська участь).

Таблиця 3.7 - Компоненти соціальної стійкості та їхній вплив на розвиток

Компонент	Вплив на соціальний розвиток
Інституційна	Формує довіру та забезпечує стабільність
Економічна	Забезпечує зайнятість та добробут
Демографічна	Впливає на ринок праці та навантаження на соціальні системи
Технологічна	Підвищує доступність послуг
Екологічна	Гарантує безпечне середовище життя
Культурна	Підтримує соціальний капітал та згуртованість

Концепція сталого розвитку, закріплена у Цілях сталого розвитку ООН, передбачає інтегрований підхід, у якому соціальний компонент є домінуючим:

- економічний розвиток неможливий без людського капіталу;

- екологічні зміни безпосередньо впливають на добробут населення;
- соціальна стійкість визначає здатність суспільств адаптуватися до кліматичних, економічних і воєнних ризиків.

Соціальна інфраструктура - освіта, медицина, житло, транспорт, цифрові сервіси - визначає рівень стійкості суспільства до внутрішніх та зовнішніх потрясінь.

Основні напрями розвитку:

- рівний доступ до якісної освіти;
- модернізація систем охорони здоров'я;
- розвиток зелених та доступних міських просторів;
- забезпечення стійкості транспортних систем;
- цифрова інклюзія як новий компонент соціальної інфраструктури.

Адаптивні спільноти - це соціальні групи, які володіють здатністю до самовідновлення, інтеграції та підтримки соціальної мобільності навіть у складних соціально-економічних чи кризових умовах. Вони формують локальні осередки стійкості, що дозволяють швидко реагувати на виклики, ефективно розподіляти ресурси та забезпечувати злагоджену взаємодію різних суспільних інститутів. Адаптивність таких спільнот ґрунтується на високому рівні соціального капіталу, довіри, взаємопідтримки та спроможності діяти колективно.

Формування адаптивних спільнот потребує реалізації низки механізмів. По-перше, важливим чинником є участь громади у прийнятті рішень, що забезпечує залученість населення до управлінських процесів і підвищує легітимність локальної політики. Коли мешканці мають можливість впливати на розподіл ресурсів, планування розвитку територій чи визначення пріоритетних соціальних програм, це сприяє зміцненню довіри та підвищує ефективність управління.

По-друге, важливою умовою розвитку адаптивності є партнерство з місцевою владою, яке дозволяє об'єднати інституційні можливості органів управління та соціальний потенціал громади. Спільна реалізація програм

розвитку, соціальних проектів чи кризових заходів забезпечує швидшу реакцію на виклики та більш ефективне використання ресурсів.

По-третє, ключову роль відіграє розвиток громадянського суспільства, яке виступає середовищем для формування активної соціальної позиції, взаємодії між громадянами та контролю за діяльністю влади. Громадські організації, ініціативні групи та локальні асоціації сприяють підвищенню соціальної згуртованості, організують підтримку вразливих груп та виконують важливу функцію у кризових ситуаціях.

Ще одним механізмом є підтримка соціального підприємництва, яке поєднує економічну діяльність із соціальною місією. Соціальні підприємства створюють робочі місця, підтримують уразливі групи населення та забезпечують сталі локальні економічні моделі, зменшуючи залежність від зовнішніх ресурсів.

Важливу роль відіграє також розвиток волонтерських ініціатив, які стають катализатором суспільної солідарності та швидкої мобілізації у кризових умовах. Волонтерські мережі сприяють підтримці внутрішньо переміщених осіб, організації гуманітарної допомоги, розвитку освітніх і соціальних проектів.

Отже, адаптивні спільноти формуються на основі активної участі громадян, партнерства, соціальної відповідальності та взаємної підтримки. Їх розвиток є критично важливим для зміцнення соціальної стійкості та здатності суспільства протидіяти сучасним глобальним і локальним викликам.

Цифрова трансформація суттєво змінює підходи до управління соціальною стійкістю, створюючи нові можливості для підвищення ефективності державних інститутів та розширення доступу населення до соціальних послуг. Як показано в табл. 3.8, сучасні держави дедалі активніше інтегрують цифрові інструменти в системи соціальної політики, розглядаючи їх не лише як засіб оптимізації процесів, а як один із ключових елементів соціальної безпеки та адаптивності суспільства до кризових ситуацій.

Одним із таких інструментів є е-соціальний захист, що передбачає перехід від паперових та територіально прив'язаних процедур до онлайн-платформ, які забезпечують швидкий, прозорий і зручний доступ громадян до соціальних

виплат, субсидій та адміністративних сервісів. Це зменшує навантаження на органи влади та мінімізує ризики корупції.

Таблиця 3.8 - Переваги цифрової соціальної стійкості

Показник	Традиційна система	Цифрова система
Швидкість обробки	Низька	Висока
Прозорість	Обмежена	Максимальна
Корупційні ризики	Високі	Мінімальні
Доступність послуг	Локальна	Глобальна
Охоплення населення	Середнє	Універсальне

Важливою складовою є цифрові реєстри соціальних виплат, які дозволяють централізовано зберігати, оновлювати та перевіряти дані про отримувачів підтримки. Завдяки цьому забезпечується точність розрахунків, запобігання дублюванню виплат і скорочення кількості неправомірних нарахувань, а також створюється можливість швидкого аналізу тенденцій та прогнозування потреб населення.

Окрему увагу привертає впровадження систем штучного інтелекту для прогнозування соціальних ризиків. Такі системи здатні аналізувати великі масиви даних - від демографічних характеристик до економічних показників - і визначати ймовірні зони загострення соціальних проблем, наприклад різке зростання безробіття, ризики бідності чи потреби в екстрених соціальних заходах. Це підвищує здатність держави реагувати на виклики проактивно, а не лише постфактум.

Широко застосовується і автоматизація соціальної підтримки, яка передбачає автоматичне призначення певних виплат на основі заздалегідь визначених критеріїв. Такий підхід значно скорочує час обробки заявок, зменшує людський фактор і робить соціальні послуги доступнішими для всіх категорій населення.

Важливу роль відіграє електронна ідентифікація громадян, що забезпечує безпечний доступ до цифрових сервісів, спрощує перевірку особи та дає змогу

уникнути фальсифікацій. У багатьох країнах електронне посвідчення особи стало основним інструментом для отримання державних послуг, включаючи соціальний захист, охорону здоров'я чи податкові операції.

Цифрові платформи соціальної взаємодії (урядові, соціальні, волонтерські) створюють нові можливості: швидке поширення інформації; координація допомоги; онлайн-освіта; телемедицина; об'єднання громад.

У комплексі ці цифрові інструменти формують сучасну модель управління соціальною стійкістю, яка ґрунтується на прозорості, ефективності, проактивності та рівності доступу. Вони дозволяють не лише оптимізувати державні процеси, а й зміцнити довіру громадян до інституцій, забезпечити оперативну підтримку у кризові періоди та створити основу для більш інклюзивного суспільства.

Міжурядова група експертів зі зміни клімату (ІРСС) наголошує, що кліматична криза набуває чітко вираженого соціального виміру, оскільки її наслідки суттєво відрізняються залежно від рівня розвитку, географічного розташування та інституційної спроможності держав. За оцінками ІРСС, від 3,3 до 3,6 млрд людей проживають у регіонах з підвищеною кліматичною вразливістю, що становить майже половину населення планети. Це означає, що значна частина людства щоденно стикається з ризиками, пов'язаними з екстремальними погодними явищами, деградацією природних ресурсів та зниженням життєздатності екосистем.

Кліматична вразливість має чіткі соціальні наслідки, які впливають на добробут населення, безпеку та перспективи розвитку. Одним із найбільш значущих є масштабна міграція. Зростання температур, тривалі посухи, повені, підвищення рівня моря та руйнування сільськогосподарських земель змушують мільйони людей переміщуватися у межах країни або шукати кращих умов у інших державах. За прогнозами ІРСС, до 2050 року кількість «кліматичних мігрантів» може зрости до 140 млн осіб, що створюватиме значний тиск на соціальні системи та інфраструктуру приймаючих територій.

Другим ключовим наслідком є зростання бідності, оскільки кліматичні катастрофи особливо сильно вражають країни з низьким доходом, де економіка значною мірою залежить від сільського господарства та природних ресурсів. Втрати врожаю, зниження продуктивності землеробства, загибель худоби та обмеження доступу до рибних ресурсів позбавляють мільйони людей основних джерел доходу, відтворюючи бідність та поглиблюючи соціальну нерівність.

Ще одним критичним аспектом є нестача води та продовольства, що стає все гострішим викликом у регіонах Південної Азії, Близького Сходу та Африки. ІРСС зазначає, що близько половини населення світу вже відчуває сезонний або хронічний дефіцит водних ресурсів. Брак води у свою чергу впливає на зрошення, охорону здоров'я, санітарію та виробництво продуктів харчування, створюючи ризики голоду та підвищуючи соціальну напругу.

Руйнування інфраструктури - ще один суттєвий соціальний наслідок кліматичних змін. Повені, урагани, штормові вітри та лісові пожежі знищують дороги, мости, електромережі, лікарні, школи та житловий фонд. Відновлення інфраструктури вимагає значних фінансових ресурсів, які для країн із низьким доходом часто є недоступними, що затримує процеси розвитку на роки.

Нарешті, під тиском дефіциту природних ресурсів зростає ймовірність соціальних конфліктів і протистоянь за доступ до води, землі та енергетичних ресурсів. ІРСС підкреслює, що зміни клімату виступають «мультиплікатором ризиків», тобто фактором, який підсилює вже існуючі соціальні, політичні та економічні проблеми. У низці регіонів, зокрема в Сахелі, Східній Африці та Південній Азії, дефіцит ресурсів уже спричинив зростання міжетнічних та міжгромадських конфліктів.

Таким чином, дані ІРСС свідчать, що кліматична вразливість має багатовимірний соціальний вплив, який охоплює міграційні процеси, бідність, продовольчу та водну безпеку, інфраструктурні ризики та зростання конфліктності. Ці процеси підсилюють глобальну нерівність і створюють комплексні виклики для систем соціальної стійкості в усьому світі.

У сучасних умовах зелена інфраструктура розглядається як один із ключових факторів формування соціальної стабільності та підвищення якості життя населення. Її розвиток сприяє зменшенню екологічних ризиків, зміцненню здоров'я громадян, покращенню соціальної взаємодії та підвищенню стійкості територій до наслідків кліматичних змін. Зелена інфраструктура поєднує природні та штучно створені елементи, що працюють на підтримку екосистемних функцій і водночас забезпечують соціальні та економічні вигоди.

Одним із ключових інструментів зеленої інфраструктури є концепція «зелених міст», яка передбачає інтеграцію природних систем у міський простір: розширення зелених зон, створення міських парків, озеленення дахів і фасадів, розвиток екологічного громадського транспорту. Такі рішення не лише покращують екологічну ситуацію, але й створюють комфортніший соціальний простір, знижують рівень стресу та сприяють соціальній згуртованості.

Важливу роль відіграють біокоридори, що забезпечують зв'язок між природними екосистемами й сприяють збереженню біорізноманіття. Вони виконують не лише екологічну, але й соціальну функцію, оскільки створюють рекреаційні маршрути, підвищують привабливість територій для мешканців і туристів та сприяють сталому розвитку місцевих громад.

Одним із найпрактичніших напрямів зеленої інфраструктури є розвиток енергоефективних будинків, що поєднують сучасні технології з екологічними стандартами. Такі будівлі знижують витрати на енергоресурси, покращують умови проживання, зменшують вуглецевий слід домогосподарств і підвищують соціально-економічну стійкість сімей, особливо у регіонах із високими тарифами або нестабільними енергетичними системами.

Особливе значення мають громадські екопроекти, які об'єднують мешканців навколо спільних дій: створення скверів, відновлення зелених зон, сортування відходів, розвиток екопросвіти, екологічне волонтерство. Такі ініціативи зміцнюють соціальний капітал, сприяють формуванню активних громад і підвищують рівень довіри між громадянами та органами влади.

Важливим компонентом є водозахисні системи, що включають збереження природних водно-болотних угідь, створення зелених зон для утримання стічних вод, застосування природоорієнтованих рішень для запобігання повеням. Вони відіграють критичну роль у забезпеченні безпеки територій та захисті інфраструктури, що особливо важливо в умовах частіших екстремальних погодних явищ.

У сукупності зелена інфраструктура виступає не лише екологічним інструментом, а й важливим механізмом підвищення соціальної стійкості. Вона сприяє покращенню здоров'я населення, зміцненню соціальної згуртованості, створенню стійких локальних економік і розвитку спільнот, здатних адаптуватися до сучасних глобальних викликів.

Ефективне управління є фундаментальним чинником формування соціальної стійкості, оскільки визначає спроможність суспільства реагувати на кризи, забезпечувати рівний доступ до ресурсів та підтримувати соціальну згуртованість. Успішні моделі соціальної стійкості в різних країнах світу демонструють, що ключовими умовами їх функціонування є інституційна якість, відповідальність та взаємодія між державою і громадянським суспільством.

Однією з ключових передумов є прозорість інституцій, яка забезпечує відкритість прийняття рішень, зменшує ризики корупції та зміцнює довіру громадян до державної влади. Прозорі механізми управління дозволяють населенню розуміти логіку державних рішень, контролювати розподіл ресурсів і брати участь у формуванні політики.

Не менш важливим елементом є верховенство права, яке гарантує рівність усіх громадян перед законом, стабільність нормативно-правового середовища та надійний захист прав людини. У країнах із високим рівнем дотримання правових норм соціальні системи функціонують більш ефективно, а конфлікти та нерівність мають менші масштаби.

Важливою складовою є існування незалежних соціальних регуляторів, які здійснюють контроль за якістю соціальних послуг, моніторингом ринку праці, пенсійною системою, охороною здоров'я та іншими критичними секторами.

Незалежність таких органів забезпечує об'єктивність рішень і мінімізує політичний вплив на соціальні програми.

Ефективні моделі стійкості також базуються на принципах фінансової відповідальності - раціонального використання бюджетних ресурсів, ефективного інвестування у соціальну інфраструктуру та забезпечення збалансованості соціальних видатків. Країни, що дотримуються таких принципів, здатні реалізовувати довгострокові соціальні програми, реагувати на кризи та забезпечувати стабільність соціального захисту.

Нарешті, важливим елементом є партнерство з громадянським суспільством, яке дозволяє залучати до управління додаткові знання, інновації та ресурси. Громадські організації та ініціативні групи відіграють важливу роль у моніторингу соціальних потреб, реалізації соціальних проектів та підтримці вразливих категорій населення, що підсилює загальну стійкість суспільства.

У своїй сукупності ці елементи формують цілісну систему ефективного управління, яка є невід'ємною передумовою соціальної стійкості та здатності держави забезпечувати розвиток навіть в умовах глобальних викликів та криз.

Корупція є одним із найпотужніших дестабілізуючих чинників соціальної стійкості, оскільки вона підриває ефективність державного управління, знижує якість соціальних послуг та посилює нерівність у суспільстві. За даними Transparency International, у країнах із високим рівнем корупції ризик соціальних потрясінь, масових протестів і конфліктів зростає у 3–5 разів, що свідчить про прямий взаємозв'язок між інституційною слабкістю та соціальною нестабільністю.

Корупція негативно впливає на соціальну сферу через нецільове використання бюджетних коштів, викривлення пріоритетів державної політики та зниження доступності соціальних послуг для широких верств населення. У корумпованих системах ресурси часто спрямовуються не на розвиток освіти, охорони здоров'я чи соціального захисту, а на задоволення інтересів вузьких груп, що призводить до погіршення якості життя населення та поглиблення соціальної нерівності.

Особливо небезпечним є вплив корупції на довіру до державних інституцій. Коли громадяни сприймають владу як несправедливу або неефективну, знижується рівень соціальної згуртованості, посилюється відчуття несправедливості та соціального виключення. Це створює сприятливе середовище для радикалізації, протестних настроїв і зростання соціальної напруги, що безпосередньо загрожує стабільності суспільства.

Корупція також знижує адаптивність соціальних систем до криз, зокрема економічних, екологічних чи гуманітарних. У кризових умовах корумповані інституції виявляються неспроможними швидко та ефективно реагувати на зростання соціальних потреб, забезпечувати адресну допомогу або координувати зусилля між різними рівнями управління. У результаті зростає вразливість населення, особливо соціально незахищених груп, що ще більше підриває соціальну стійкість.

Таким чином, корупція виступає системним бар'єром для формування соціально стійких суспільств, оскільки вона руйнує інституційні основи розвитку, поглиблює соціальні диспропорції та підвищує ризик соціальних потрясінь. Подолання корупції є необхідною умовою ефективного управління, забезпечення соціальної справедливості та зміцнення соціальної стабільності в умовах сучасних глобальних викликів.

У сучасному глобалізованому світі соціальна стійкість не може бути досягнута виключно на національному рівні, оскільки більшість соціальних викликів мають транскордонний характер і потребують узгоджених міжнародних зусиль. Подолання бідності, реагування на кліматичні зміни, забезпечення продовольчої безпеки, управління міграційними потоками та зменшення соціальної нерівності вимагають координації ресурсів, знань і політик між державами та міжнародними інституціями.

Одним із ключових інструментів такої координації є міжнародні соціальні фонди, які акумулюють фінансові ресурси для підтримки країн із низьким рівнем доходу та високою соціальною вразливістю. Такі фонди дозволяють спрямовувати кошти на розвиток систем охорони здоров'я, освіти, соціального

захисту та відновлення інфраструктури, особливо в умовах гуманітарних криз або після природних і воєнних катастроф.

Важливу роль відіграють також транснаціональні програми допомоги, що реалізуються за участю кількох держав та міжнародних організацій. Ці програми спрямовані на довгострокове зміцнення інституційної спроможності, розвиток людського капіталу, підтримку зайнятості та зменшення структурної бідності. На відміну від разової фінансової допомоги, вони формують сталі механізми соціального розвитку й підвищують здатність країн до самостійного реагування на виклики.

Не менш важливим аспектом є обмін найкращими практиками, який дозволяє країнам адаптувати успішні моделі соціальної політики, цифровізації соціальних послуг, управління соціальними ризиками та інклюзивного розвитку. Міжнародні платформи та аналітичні мережі створюють можливості для поширення інноваційних рішень, зменшуючи витрати на експерименти та підвищуючи ефективність реформ.

Центральну роль у формуванні глобальної соціальної стійкості відіграє партнерство міжнародних інституцій, зокрема Організації Об'єднаних Націй, OECD, Світового банку, Міжнародної організації праці та Всесвітньої організації охорони здоров'я. Ці організації забезпечують фінансову підтримку, експертний супровід, моніторинг соціальних показників і координацію політик, що сприяє узгодженості глобальних зусиль у сфері соціального розвитку.

Таким чином, міжнародна співпраця виступає невід'ємною складовою формування соціальної стійкості, оскільки вона дозволяє поєднати фінансові, інституційні та інтелектуальні ресурси різних країн і організацій для досягнення спільних цілей сталого та інклюзивного розвитку.

Отже, соціальна стійкість - це багатовимірна структура, що включає інституційні, економічні, технологічні, демографічні та екологічні складові. Моделі сталого розвитку неможливі без сильної соціальної інфраструктури та інклюзивних інститутів. Цифровізація стає ключовим інструментом побудови соціально стійких спільнот. Екологічні та кліматичні загрози є соціальними

загрозами XXI століття. Соціальна стійкість формується через поєднання державної політики, участі громад, приватного сектору та міжнародних партнерів. Побудова стійких суспільств потребує довгострокових стратегій, що інтегрують інновації, інклюзію та захист людського капіталу.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі було розглянуто ключові напрями подолання глобальних соціальних диспропорцій, формування механізмів зменшення нерівності та створення стійкої соціальної системи у контексті глобального розвитку. Аналіз довів, що ефективна соціальна політика сучасних держав має базуватися на поєднанні інституційних реформ, цифрових інновацій, соціальної інклюзії та екологічно орієнтованих підходів. Розглянуті у розділі механізми свідчать, що сучасний соціальний розвиток не може опиратися на традиційні моделі, а вимагає комплексної трансформації, спрямованої на підвищення адаптивності, стійкості і справедливості суспільств.

У підрозділі 3.1 було встановлено, що зменшення глобальної соціальної нерівності можливе лише за умов інтеграції інклюзивної освіти, рівного доступу до медичних послуг, модернізованого ринку праці, прогресивної податкової політики, ефективних соціальних трансфертів та цифрової інклюзії. Освіта продемонструвала ключову роль у формуванні людського капіталу та подоланні «цикла бідності». Реформування ринку праці, розвиток програм перепідготовки, легалізація платформеної зайнятості та забезпечення гендерної рівності визначають нову модель соціальної мобільності. Податкова політика та соціальні трансферти залишаються ключовими інструментами перерозподілу доходів, тоді як цифровізація відкриває можливості для зменшення нерівності доступу до базових послуг. Аналіз показав, що успішні країни поєднують економічні стимули з активною соціальною політикою, що забезпечує ефективний баланс між економічним зростанням та соціальною справедливістю.

У підрозділі 3.2 було розкрито ключові напрями модернізації системи соціального захисту та соціальної інфраструктури: сучасні соціальні системи стикаються зі зростаючим тиском через старіння населення, міграційні процеси, урбанізацію та поширення нестандартних форм зайнятості. Ефективні моделі модернізації ґрунтуються на поєднанні універсальних соціальних гарантій та адресної допомоги, модернізації пенсійних систем, розвитку інклюзивної освіти й охорони здоров'я, реформі житлової та транспортної інфраструктури. Цифрові платформи та електронні соціальні сервіси значно підвищують доступність і прозорість соціальної підтримки, зменшуючи корупційні ризики та спрощуючи взаємодію громадян з державою. Таким чином, модернізація соціального захисту є ключовою умовою забезпечення довгострокової соціальної стабільності.

У підрозділі 3.3 було обґрунтовано, що соціальна стійкість є основою формування системи сталого розвитку. Розглянуто структуру соціальної стійкості, що включає інституційну, економічну, демографічну, технологічну, екологічну та культурно-ціннісну складові. Соціальна стійкість забезпечує спроможність суспільства адаптуватися до глобальних і локальних шоків - економічних криз, воєн, кліматичних змін, пандемій та цифрової трансформації. Цифрові технології сприяють зміцненню стійкості - електронному урядуванню, цифровим реєстрам, системам прогнозування ризиків та розвитку цифрової грамотності населення. Також підкреслено важливість екологічної адаптації, «зелених» інфраструктур та глобального партнерства для забезпечення соціально-економічної безпеки.

Формування соціальної стійкості та зменшення глобальної нерівності потребують комплексного, багатовимірного та довгострокового підходу. Ефективна модель сучасної соціальної політики має спиратися на інклюзію, інновації, екологічну відповідальність та партнерство між державою, бізнесом, громадянським суспільством і міжнародними інституціями. Тільки за таких умов можливе формування глобального середовища, у якому соціальний розвиток, економічне зростання і стале використання природних ресурсів будуть взаємно збалансованими та спрямованими на підвищення добробуту кожної людини.

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі було здійснено комплексне дослідження соціальних вимірів глобального економічного розвитку, що охопило теоретичні засади формування соціальних моделей, аналіз сучасних глобальних тенденцій, регіональних диспропорцій та основних соціальних викликів, а також визначення стратегічних напрямів подолання нерівності та формування соціальної стійкості у контексті сталого розвитку. Отримані результати дозволили сформуванню цілісного уявлення про соціальні процеси у світовому економічному просторі та розробити рекомендації щодо зміцнення соціальної стабільності й підвищення ефективності глобальної соціальної політики.

У першому розділі було розглянуто теоретико-методологічні основи дослідження соціальних аспектів глобального розвитку. Проаналізовано зміст і структуру соціального розвитку, який у сучасних умовах визначається не лише рівнем матеріального добробуту, а й якістю інститутів, доступністю освіти, медицини, соціальних послуг, рівнем інклюзії, соціальної мобільності та цифрової доступності. Розкрито методологічні підходи до аналізу соціального прогресу, зокрема концепцію людського розвитку, інституційно-структурний, глобалізаційний, соціокультурний і технологічний підходи, які дозволили систематизувати розуміння соціальних трансформацій. Проаналізовано ключові соціальні індикатори, що відображають стан і динаміку соціального розвитку в глобальному вимірі: індекс людського розвитку (HDI), індекс соціального прогресу (SPI), індекс соціальної мобільності, показники гендерної рівності та цифрової інклюзії.

У другому розділі було здійснено аналітичне дослідження сучасних глобальних соціальних процесів. Показано, що соціальний розвиток світу характеризується глибокими регіональними диспропорціями: високі показники країн Північної Америки та Європи різко контрастують із низьким рівнем соціального забезпечення та слабкістю інституцій у країнах Африки, Південної Азії, Латинської Америки та окремих державах Близького Сходу. На підставі

міжрегіонального порівняння з використанням статистичних даних UNDP, WEF, OECD, WHO та Світового банку було встановлено, що нерівність охоплює всі сфери суспільного життя - доступ до освіти й медицини, ринок праці, доходи, цифрову інклюзію, політичну участь. Особливу увагу приділено аналізу соціальних викликів глобального розвитку: поглибленню нерівності, демографічним зрушенням, масштабним міграційним потокам, зростанню цифрового розриву, технологічним ризикам, екологічній уразливості та інституційним кризам. Доведено, що ці виклики є тісно взаємопов'язаними та посилюють один одного, формуючи поліструктурні загрози соціальній безпеці.

У третьому розділі було визначено стратегічні напрями формування соціальної стійкості та зменшення соціальних диспропорцій у глобальному вимірі. Обґрунтовано комплекс механізмів подолання нерівності: розвиток інклюзивних систем освіти, модернізацію охорони здоров'я, реформування ринку праці, удосконалення податкової політики, зміцнення систем соціального захисту, підвищення цифрової інклюзії, розширення прав та можливостей жінок і вразливих груп. Показано, що модернізація соціальної інфраструктури - освіти, медицини, житла, транспорту, цифрових сервісів - є основою підвищення адаптивності та стійкості суспільства до економічних, технологічних і екологічних шоків. Особливу увагу приділено цифровій трансформації як ключовому фактору майбутньої соціальної системи: цифрові реєстри, електронні послуги, платформені рішення, аналітика великих даних та алгоритми штучного інтелекту суттєво підвищують доступність, прозорість, швидкість і таргетованість соціальних програм. У розділі також досліджено роль інституційної спроможності, боротьби з корупцією, верховенства права та глобального партнерства у формуванні стійких соціальних систем.

Узагальнюючи проведені дослідження, можна зробити висновок, що соціальні виміри глобального економічного розвитку визначають як поточний стан світової економіки, так і її майбутні траєкторії. Соціальний розвиток, рівність можливостей, цифрова інклюзія, доступ до якісних послуг та інституційна спроможність стають не лише індикаторами добробуту, а й

виконують роль стратегічних факторів глобальної конкурентоспроможності країн. Подолання глобальних соціальних диспропорцій потребує синхронізації політик у сфері освіти, медицини, зайнятості, соціального захисту, цифровізації та екологічної безпеки, а також глибокого міжнародного співробітництва. Результати дипломної роботи підтверджують, що майбутнє соціального розвитку залежить від здатності держав інтегрувати інноваційні підходи, сприяти інклюзивності та формувати стійкі суспільні системи, здатні забезпечувати гідне життя нинішнім і майбутнім поколінням.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Сіденко С. Соціально-економічний вимір сучасної глобалізації. *Міжнародна економічна політика*. 2004. № 1. С. 72-93.
2. Білорус О.Г. Глобалізація та безпека розвитку: монографія. К.: Вид-во КНЕУ, 2001. 733 с.
3. Сорос Дж. Криза глобального капіталізму. Відкрите суспільство під загрозою; пер. з англ. Р. Ткачук, А. Фролкін. К.: Основи, 1999. 259 с.
4. Сімахова А.О. Соціальність як детермінанта розвитку соціальної економіки у глобальних умовах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Вип. 20 (3). С. 47-50.
5. Сімахова А. О. Транзитивна модель соціальної економіки у глобальному середовищі. *Бізнес Інформ*. 2018. № 7. С. 26-31.
6. Войтович Р. В. Глобалізація як новий тип розвитку суспільства й управління в контексті формування нової геостратегічної реальності. *Демократичне врядування*. 2021. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2021_2_11 (дата звернення: 21.09.2025).
7. Богун М. М. Глобалізація та її вплив на розвиток соціально-економічних систем. *Стратегія економічного розвитку України*. 2021. Вип. 48. С. 5-12.
8. Антипенко І. В. Глобалізація як чинник ризикогенезу: проблема концептуалізації. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 3. С. 63-67.
9. Скокова Л.Г. Системні ризики в нестабільному суспільстві: соціальні та культурно-інформаційні виміри. За матеріалами доповіді на засіданні Президії НАН України 22 грудня 2021 року. *Вісник Національної академії наук України*. 2022. № 2. URL: <https://doi.org/10.15407/visn2022.02.044> (дата звернення: 21.09.2025).
10. Крамчанінова М. Д., Вахлакова В. В. Глобалізація та безпека: економічні, соціальні та політичні аспекти. *Бізнес Інформ*. 2021. № 5. С. 16-21.

11. Колот А. М., Герасименко О. О. Глобальна соціальна нерівність доходів: природа, тенденції, наслідки. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2017. № 2. С. 8-47.

12. Опалько В. В. Наслідки соціально-економічної нерівності в умовах глобальної нестабільності. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки*. 2018. Вип. 51. С. 41-47.

13. Асатуров С., Мартинов А. Глобалізація і глокалізація в умовах кризи світової системи міжнародної безпеки. *Acta de historia & politica: saeculum XXI*. 2022. Vol. 4. С. 119-127.

14. Гречкосій Р. Глобалізм та антиглобалізм: політика опору. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії*. 2024. Вип. 57. С. 21-25.

15. Осіпова Л. В. Глобалізація та регіоналізація: взаємодія, виклики та перспективи для сучасної світової економіки. *Економічний простір*. 2025. № 202. С. 208-215.

16. Адамик В. Соціально-економічна нерівність у національному та глобальному вимірі: сучасний погляд на проблему. *Вісник Економіки*. 2019. № 1. pp. 102-116.

17. Опалько В. В. Економічний розвиток та соціально-економічна нерівність у глобальному вимірі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Вип. 25(2). С. 30-36.

18. Опалько В. В. Ідеологія причин нерівності та суперечності глобального економічного розвитку. *Проблеми економіки*. 2018. № 2. С. 24-30.

19. Герман Л. Т. Оцінка впливу соціальних факторів на глобальний економічний розвиток. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка» : науковий журнал*. 2016. № 1(29). С. 65–70.

20. Орлова Н.С. Соціальні аспекти економічного розвитку України: Монографія / Н.С. Орлова, Н.Ю. Сабіна, І.М. Верьовіна. Донецьк: Видавництво, 2014. 200 с.

21. Войтович Р.В., Солоха М.Т. Глобалізаційні процеси в сучасному світі: навч.-метод. матеріали; уклад. Г. І. Бондаренко. К.: НАДУ, 2013. 52 с.

22. Кальченко Т.В. Глобальна економіка: навч. посібник / Т.В. Кальченко. – К.: КНЕУ, 2009. 364 с.

23. Куцик П.О. Глобальна економіка: принципи становлення, функціонування, регулювання та розвитку: монографія / П.О. Куцик, О.І. Ковтун, Г.І. Башнянин. Львів: Видавництво ЛКА, 2015. 594 с.

24. Охота Ю., Балдинюк В., Мазурков Р. Вплив глобалізації на економічний розвиток та національну безпеку України в умовах євроінтеграції. *Економіка та суспільство*. 2024 (67). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-16> (дата звернення: 21.09.2025).

25. Краус Н.М. Соціальна безпека на різних рівнях економічної агрегації. *Економіка і регіон*. 2013. № 5. С. 189–193.

26. Антошкін В.К. Рівень і якість життя населення регіонів та їх вплив на соціально-економічну безпеку. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2014. № 1. С. 95–99.

27. Батюк Л.А., Резницька Т.О. Глобальні економічні трансформації та їх особливості на сучасному етапі. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 16. С. 24-28.

28. Ципліцька О. О. Соціальні виміри модернізації української економіки: використання європейського досвіду. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Економіка*. 2018. Вип. 1. С. 110-116.

29. Калініна С. П., Давидюк Л. П. Соціальні виміри трансформації міжнародних економічних відносин: трудовресурсний аспект. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Економіка*. 2016. Вип. 12. С. 97-105.

30. Ланговой В. О. Соціальні виміри корпоративних моделей реалізації принципів сталого розвитку в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 1. С. 14-17.

31. Соціологічні виміри громадянського суспільства в Україні. Ред. О. Резнік. Київ: Інститут соціології НАН України, 2019. 288 с

32. Тимошенко Л., Сімахова А. Соціально-економічний розвиток і його кероване забезпечення в умовах інноваційної моделі суспільної динаміки. *Механізм регулювання економіки*. 2015. № 1. С. 68–78.

33. Прийма С.С., Приймак В.І. Теоретичні основи трактування поняття «Соціально-економічні процеси в ринковій економіці». *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 57. С. 51-56.

34. World Bank (2025). Education Overview: Development news, research, data. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/education/overview> (дата звернення: 05.10.2025).

35. THRIVE Project (2025). Equitable Access to Education: A Key to Inclusive Economic Growth. URL: <https://thrivabilitymatters.org/equitable-access-to-education/> (дата звернення: 05.10.2025).

36. Bjørnskov Ch. Social Trust and Economic Growth (January 26, 2017). Forthcoming, Oxford Handbook of Social and Political Trust, (Eric M. Uslaner, ed.) URL: <https://ssrn.com/abstract=2906280> (дата звернення: 05.10.2025).

37. Nature (2024). How popularising higher education affects economic growth and poverty alleviation. <https://www.nature.com/articles/s41599-024-03013-5> (дата звернення: 05.10.2025).

38. Грیشнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки: монографія. Київ: Знання, 2001. 254 с.

39. Гинда С.М., Гинда О.М. Людський капітал: сутність, особливості аналізування та оцінювання. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 12. С. 73-78.

40. Schultz Theodore W. Investment in Human Capital. *The American Economic Review*. 1961. Vol. 51. № 1. P. 1-17

41. Грішнова О.А. Людський, інтелектуальний і соціальний капітал України: сутність, взаємозв'язок, оцінка, напрями розвитку. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2014. № 1. С. 34-40.

42. Новікова О.Ф. Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи їх вирішення/ О.Ф. Новікова. Донецьк: ІЕП НАН України, 1997. 460 с.

43. Буняк Н. Соціальна безпека людини: сутність та шляхи забезпечення. *Економіка та суспільство*. 2022 (37). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-68> (дата звернення: 05.10.2025).

44. Лепський М. А. Методологічні виклики визначення поняття «соціальний розвиток». *Культурологічний вісник*. 2013. Вип. 31. С. 73-79.

45. Гавриленко І.М., Мельник П.В., Недюха М.П. Соціальний розвиток: Навчальний посібник. К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2001. 484 с.

46. Назарова Г., Гончарова С., Хоменко П. Стратегічний підхід до соціального розвитку підприємства у повоєнний період. *Економіка та суспільство*. 2022 (45). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-16> (дата звернення: 14.10.2025).

47. Nussbaum M., Sen A. (Eds.). *The Quality of Life*. Oxford University Press. 1993.

48. Human Development Reports. URL: <https://hdr.undp.org> (дата звернення: 15.10.2025).

49. North D. C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press. 1990.

50. Fukuyama F. *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. Free Press. 1995

51. North D. C. *Institutions*. *Journal of Economic Perspectives*. 1991. 5(1). P. 97-112.

52. Beck U. *Critical Theory of World Risk Society: A Cosmopolitan Vision*. *Constellations*. 2009. 16(1). P. 3-22.

53. Beck U. Varieties of Second Modernity and the Cosmopolitan Vision. *Theory, Culture and Society*. 2016. 33(7-8). P. 257-270.

54. Giddens A. *Runaway World: How Globalization is Reshaping Our Lives*. London: Profile Books. 1999.

55. Castells M. The Network Society Revisited. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*. 2023.

56. Connecting the world and beyond. URL: <https://www.itu.int> (дата звернення: 15.10.2025).

57. OECD Well-being Data Monitor. URL: <https://www.oecdbetterlifeindex.org> (дата звернення: 15.10.2025).

58. We bring together government, businesses and civil society to improve the state of the world. URL: <https://www.weforum.org> (дата звернення: 15.10.2025).

59. Social Progress Imperative. URL: <https://www.socialprogress.org> (дата звернення: 15.10.2025).

60. Department of Economic and Social Affairs. URL: <https://population.un.org/wpp/> (дата звернення: 15.10.2025).

61. Wallerstein I. *The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press, 1974. 410 p.

62. UN Trade and Development. URL: <https://unctad.org/publications> (дата звернення: 15.10.2025).

63. Hofstede G., Hofstede G. J., & Minkov M. *Cultures and Organizations: Software of the Mind: Intercultural Cooperation and Its Importance for Survival*. 3rd ed. New York: McGraw-Hill. 2010.

64. Жуленьова О.В. Системи соціальних індикаторів вивчення економічних змін суспільного життя: поєднання об'єктивних та суб'єктивних індикаторів. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2023. Випуск 4(60). С. 14-20.

65. World Population Prospects 2024. URL: <https://population.un.org/wpp/> (дата звернення: 15.10.2025).

66. World Inequality Database 2024. URL: <https://wid.world> (дата звернення: 15.10.2025).

67. World Inequality Report 2022. URL: <https://wir2022.wid.world/> (дата звернення: 15.10.2025).

68. Future of Jobs Report 2023. URL: <https://www.weforum.org> (дата звернення: 15.10.2025).

69. ECLAC Social Panorama 2023. URL: <https://www.cepal.org> (дата звернення: 22.10.2025).

70. World Bank Africa Development Indicators. URL: <https://data.worldbank.org> (дата звернення: 22.10.2025).

71. Світовий банк, 2024. URL: <https://data.worldbank.org> (дата звернення: 22.10.2025).

72. UNEP. URL: <https://www.unep.org> (дата звернення: 22.10.2025).

73. UNESCO Global Education Monitoring Report 2024. URL: <https://www.unesco.org> (дата звернення: 22.10.2025).

74. World Health Organization. URL: <https://www.who.int> (дата звернення: 22.10.2025).

75. Transparency International. URL: <https://transparency.org> (дата звернення: 22.10.2025).